

DIS-CONNECTED:

СВЪРЗАНИ ПОМЕЖДУ СИ УСЛУГИ

И ПРОГРАМИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА

НАСИЛИЕТО НАД ЖЕНИ И ДЕЦА,

НАСОЧЕНИ КЪМ ХОРАТА С

УВРЕЖДАНИЯ В БЪЛГАРИЯ

101049690- DIS-CONNECTED

Национален доклад: България

ДАТА: 31.01.2024 г.

Партньорска организация

Фондация „КЕРА“ - <https://www.kerafoundation.com/>

Благодарности

Благодарим на всички хора с увреждания и на всички специалисти, които споделиха с нас своите истории и опит. Именно техният принос прави този доклад толкова ценен.

Автори

Елена Кръстева
Анета Генова

Контакти

Фондация „Кера“
ул. „Христо Ботев“ № 2
България, гр. Велико Търново, п.к. 5000
Лице за контакт: Анета Генова
Ел. поща: aneta.mircheva@gmail.com

Контакти на целия проект

Фондация „Валидити“, гр. Будапеща, Унгария
Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre
Impact Hub, Milestone Institute
1077 Hungary, Budapest, Wesselényi utca 17.
E-mail: validity@validity.ngo

Уебсайт на проекта:

<https://validity.ngo/projects-2/dis-connected/>

Дата на публикуване:

28.02.2024 г.

Освобождаване от отговорност

**Съфинансирано от
Европейския съюз**

Изразените възгледи и мнения са само на автора(ите) и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или на Европейската комисия. Нито Европейският съюз, нито предоставящият финансирането орган могат да носят отговорност за тях.

Dis-Connected: Свързани помежду си услуги и програми за превенция на насилието над жени и деца, насочени към хората с увреждания

Насилието, основано на пола и насилието над деца в уязвимо положение се подценява и не се докладва, а неотдавнашната пандемия от Ковид-19 допълнително утежнява тези случаи. Световният доклад за резултатите от наблюдението върху правата на хората с увреждания по време на Ковид-19 (COVID-19 Disability Rights Monitor) е събрал множество свидетелства за драматично увеличаване на насилието, основано на пола над жени и момичета с увреждания, включително изнасилване, сексуално насилие и тормоз както от страна на представители на властите, така и от членове на семейството на пострадалите.

Настоящият проект се фокусира върху подобряването на начините, по които жените и децата могат да съобщават за насилие и злоупотреба, да имат достъп до услуги за подкрепа и да се подслонят на по-безопасно място. Проектът ще създаде мултидисциплинарен протокол за сътрудничество и реакция при такива случаи, който да се използва съвместно с компетентните органи, доставчиците на услуги и подкрепящите специалисти, за да се даде възможност за осъществяване на превенция, ранно идентифициране и защита срещу насилието, пред което са изправени жените и децата с психо-социални и/или интелектуални увреждания.

Партньори в консорциума

Всяка участваща страна е представена в консорциума от опитна неправителствена организация, участваща в изпълнението на проекта, както следва:

- Validity Foundation – Координатор на проекта, Унгария
- Фондация Кера (KERA Foundation), България
- Mental Health Perspectives, Литва

- Fenacerci – Federação Nacional de Cooperativas de Solidariedade Social, Португалия
 - Fórum pro lidská práva, Словакия
-

СЪДЪРЖАНИЕ

	Резюме	7
01	Въведение	15
02	Изследователски цели и методология	21
	Изследователски цели и методология	22
03	Правна рамка и политики	25
	Задължения на властите	26
	Стратегии, планове и услуги на местно ниво	40
	Мониторинг и уредба на социалните и здравните услуги	44
	Обобщение и оценка	49
04	Интервюта и фокус групи – Рискови фактори и бариери пред достъпа до подкрепа и правосъдие	52
	Опитът на жените и децата с интелектуални и психо-социални увреждания	53
	Интервюта с професионалисти	62
05	Заклучения и препоръки	94
	Заклучения	95
	Препоръки	97

Резюме

РЕЗЮМЕ

„Системата беше абсолютно безучастна. [...] То няма система, те не знаят как да реагират, когато има случай с извършено насилие срещу човек с увреждане. Те нямат представа, нито една от институциите не знае как да работи при такива ситуации. Това е факт.“¹

„С материята на уврежданията съдията не знае какво да прави, не знае кой да пита, не знае в повечето случаи и свой колега, който нещо е правил. И това стига до там, че когато видиш човек с увреждания, предпочиташ въобще да не го видиш.“²

„Изобщо никой не ми каза защо я слагат [диагнозата] и на какво основание я слагат [...], но аз също си спомням, че втория път беше ме страх да не ми вземат децата. [...] Лекарствата бяха много силни. [...] Не се чувствах добре, викаха, крещяха, непрекъснато идваха нови и нови пациенти, които викат, крещят. И все такива случки на жени, които са тормозени от мъже. [...] Беше отвратително, то няма добри условия [...] в тия болници. И отношение няма, третират те като добиче.“³

„Еми те [разследващите полицаи] питаха дали ги разбрах и аз казах „да“, защото ме беше срам да кажа „не.“ [...] Много бях притеснена [...] Нямах нищо да казвам.“ [ако терапевтката ѝ не е била с нея по време на разпитите].⁴

¹ От интервю с родител на дете с увреждане, преживяло сексуално насилие.

² От интервю с районен съдия.

³ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

⁴ От интервю с дете, преживяло трафик на хора.

Национален контекст

Базираното на пола насилие срещу хора с увреждания е проблем, който се разпознава и не се отрича в България. В същото време обаче, жертвите остават невидими, достигат до правосъдие изключително рядко, постигат защита трудно. Изискванията на международните актове, които уреждат правата на жертвите на насилие, основано на пола и тези на хората с увреждания, все още не са добре имплементирани в националното право и политики. Все пак, в последните години и особено през 2023 г. настъпиха законодателни промени, които обещаваат по-добра закрила на хората с увреждания и гарантиране на достъпа им до правосъдие, когато са станали жертви на насилие. Към момента на изготвяне на настоящия доклад обаче, все още приложение намират остарели практики и схващания, липсват ресурси и инфраструктура, както и достатъчно експертни знания, за да се случи желаната промяна с достатъчно бързи темпове.

Основни изводи

- Жените и децата с увреждания стават жертви на специфични форми на полово базирано насилие, свързани с бариерите, които те срещат.
- Законодателството не предоставя защита срещу всички форми на насилие, основано от пола, включително срещу специфичните му форми спрямо жертвите с увреждания.
- Не са разработени специфични методологии за мониторинг върху социалните и здравни услуги с цел идентифициране на насилие, основано от пола върху хора с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Гражданските организации нямат гарантиран достъп до системата за социални и здравни услуги с цел ефективен външен мониторинг.
- Не са разработени разумни улеснения за докладване на насилие, основано на пола от страна на жертви с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Процесуалните улеснения за жертви с психо-социални и интелектуални увреждания не се разпознават и прилагат в задоволителна степен.
- Услугите за подкрепа на пострадали от насилие, основано на пола не са достатъчни и като цяло не са пригодени за жертви с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Липсата на услуги в общността за хората с увреждания води до

институционализация на жертвите на насилие, основано на пола.

- Институционализацията на жертвите с психо-социални и интелектуални увреждания се разглежда като форма на закрила.
- Психо-социалните и интелектуални увреждания са основания за отнемане на възможността на жертвите да свидетелстват за извършеното спрямо тях насилие – по закон и на практика.
- Ненавременното адресиране на последиците от насилието, основано на пола води до последващи увреждания.
- Насилието, основано на пола върху жените и децата с психо-социални и интелектуални увреждания продължава да остава скрито.

Основни препоръки

- Органите на законодателната и изпълнителната власт следва да включват хората с психо-социални и интелектуални увреждания, преживели насилие, основано от пола в процесите по подобряване нормативната уредба, политиките и практиките в разглежданата област.
- Компетентните власти (включително Парламентът и съответните министерства) следва да имплементират изискванията на Насоките за деинституционализация, включително в извънредни ситуации (2022) на Комитета по правата на хората с увреждания в националното законодателство и политики.

- Министерският съвет и Министерството на правосъдието следва да ревизират Наказателния кодекс и Закона за защита от домашното насилие и да предложат законодателни промени с цел цялостен отговор на насилието, основано от пола/домашното насилие и отчитане хипотезите на насилие спрямо хората с увреждания.
- Институциите, разглеждащи сигнали за насилие (структурите към Министерство на труда и социалната политика, полиция, прокуратура, Омбудсман) следва да въведат разумни и процесуални улеснения за докладване на насилие, основано на пола от страна пострадали с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Министерствата на труда и социалната политика и на здравеопазването следва да разработят методологии за мониторинг върху социалните и здравните услуги с цел идентифициране на насилие, основано на пола спрямо хора с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Министерският съвет, заедно с Министерство на труда и социалната политика, Омбудсмана и гражданските организации следва да започнат процес по подобряване на законодателството с цел гарантиране на гражданския мониторинг върху социалните и здравните услуги.
- Министерският съвет, заедно с Министерството на правосъдието следва да анализират националното законодателството в светлината на чл. 13 от КПХУ и да инициират промени с цел въвеждане на процесуални улеснения в процесуалните закони, включително фигурите на комуникационния посредник и на специалиста по подкрепено вземане на решения.

- Министерството на правосъдието следва да анализира НПК съобразно изискванията на КПХУ и да инициира промени с цел премахване на изискването за „свидетелска годност“ спрямо свидетелите с увреждания.
- Компетентните институции (включително Министерски съвет, Министерствата на труда и социалната политика и на правосъдието) следва да осигурят създаване на повече услуги за пострадалите от насилие, основано на пола и тяхната достъпност за жертвите с психо-социални и интелектуални увреждания.
- Министерският съвет следва да създаде координационен механизъм за работа по случаи на насилие, основано от пола спрямо хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

Заклучение

Макар страната ни да е започнала да въвежда промени, които обещават да подобрят положението на хората с увреждания, все още опитът на жертвите с увреждания е негативен, а системите се налага да извървят дълъг път, за да започнат да съобразяват практиките си с международните стандарти. Все още преобладаващ е медицинският модел на „грижа“, който *де факто* способства насилието, а не го ограничава.

**ОБЩЕСТВОТО Е ТОВА,
КОЕТО ВЪЗПРЕПЯТСТВА
ХОРАТА С УВРЕЖДЕНИЯ ДА
УПРАЖНЯВАТ ЧОВЕШКИТЕ
СИ ПРАВА КАТО ГРАЖДАНИ,
А НЕ УВРЕЖДАНЕТО.**

ООН, 2008 г.

01

ВЪВЕДЕНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

Жените са подложени на насилие, основано на пола на всякакви места – в резидентни институции, включително психиатрични болници, в услугите, базирани в общността, както и в самата общност, включително на улицата и в обществения транспорт, а също и в домашна среда. Целта на този проект е да се намерят начини за идентифициране и реагиране при насилие, където и да се случва то, както и да се помогне в подобрието на системите и процесите за превенция, докладване и реагиране. В този смисъл, разпознаването и докладването на насилие може да се осъществява в напълно различна среда от тази, в която се е случило. Услугите, базирани в общността, включително тези за здравна и дневна подкрепа, могат да бъдат особено важни за идентифицирането на домашно насилие и насилие, основано на пола.

Насилието върху жени и деца често се пренебрегва и в много случаи тези деяния не се разпознават като престъпления нито от властите, нито от самите пострадали. Целта е да се помогне на жертвите да идентифицират по-добре това, което преживяват и да получат информация какви са техните права. По същия начин обществените органи и службите за подкрепа на жени и деца с интелектуални и психо-социални увреждания ще разберат по-добре формите на извършваното насилие и ще разполагат с необходимите инструменти за предотвратяване, разкриване, докладване и реагиране на насилието, както и за предоставяне на ефективна подкрепа на пострадалите.

ВЪВЕДЕНИЕ

Законът за хората с увреждания (ЗХУ) определя хората с увреждания като „лица с физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществения живот“.⁵ От проведените интервюта, особено с представители на властите, установихме, че в практиката съществува определено колебание, проблем в разпознаването на увреждането тогава, когато то не е документирано (с решение на ТЕЛК). Дефиницията обаче не изисква непременно наличието на подобен документ. Колебанието вероятно се дължи на историческото развитие на понятието „увреждане“ в националната ни правна система и на прехода от медицински към основан на права модел, който преход все още не може да се приеме, че е осъществен.

Част от този проблем на прехода е и проблемът със статистическите данни. В националния ни контекст те са оскъдни и неинформативни, което води до създаване на недостатъчно информирани политики и практики.⁶ Така например, към момента на изготвяне на това изследване, все още не са налице надеждни статистически данни за броя хора с увреждания в България, включително жени и деца.⁷ При преброяването на населението през 2021 г. 153 242 души са заявили, че са били силно ограничени при извършване на обичайните за хората дейности поради здравословен проблем през последните шест и повече месеца; ограничени, но не толкова силно, са били 381 805.⁸

⁵ § 1, т. 1 от Допълнителните разпоредби на Закона за хората с увреждания, достъпен на български език на <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>.

⁶ Съгласно Закона за социалните услуги (ЗСУ) създаването на мрежа от социални услуги (картите на социалните услуги) е обвързано със събирането на статистически данни. Посочено е, че картите се актуализират след всяко преброяване на населението (чл. 36 от ЗСУ).

⁷ Това е така, тъй като няма унифициран подход за събиране на тези данни. Към 31 декември 2022 г. населението на България е 6 447 710 души. В сравнение с 2021 г. населението на страната намалява с 34 774 души, или с 0.5%. Мъжете са 3 099 503 (48.1%), а жените - 3 348 207 (51.9%). В тази връзка виж „Население и демографски процеси през 2022 г.“, Национален статистически институт, стр. 1 https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2022_3C3NKZP.pdf.

⁸ Информация на Националния статистически институт, достъпна на български език тук [Здравен статус на населението към 7 септември 2021 година | Национален статистически институт \(nsi.bg\)](https://nsi.bg).

Към 2021 г. призната трайно намалена работоспособност или степен на увреждане са имали 654 547 лица, от които 22 248 деца и 632 299 - лица на възраст 16 и повече години.⁹ По информация на Агенцията за хората с увреждания (АХУ) броят на жените и децата с трайни увреждания за 2023 г. е 401 086 жени и 26 801 деца.¹⁰ Пак по информация на АХУ за учебната 2022-2023 г. 27 162 деца със специални образователни потребности посещават детски градини и училища.¹¹

Няма достатъчно надеждна статистика и относно хората с психо-социални или интелектуални затруднения. Според Националната стратегия за психично здраве на гражданите на Република България (2021 – 2030)¹² пациентите с тежки психо-социални заболявания, които се водят под наблюдение към 2018 г., са 25 849 души.¹³ От тази група между 2 500 – 3 000 лица се нуждаят от подкрепа в общността, 1 000 са настанени в институции за дългосрочни грижи, а други 230 пребивават дългосрочно в държавните психиатрични болници.¹⁴ Други 28 293 души се водят под наблюдение поради диагноза „умствена изостаналост“, като около 400 от тях са определени като „неможещи да се справят самостоятелно в ежедневието“.¹⁵ Няма информация и такава не се събира за лица, които не попадат в обхвата на дългосрочното наблюдение от психично-здравни лечебни заведения.

В България също така не се събира официална статистика и за случаите на насилие, основано на пола. Статистически данни за случаите на домашно насилие събират

⁹ Вж. [Здравен статус на населението към 7 септември 2021 година | Национален статистически институт \(nsi.bg\)](#).

¹⁰ Решение за предоставяне достъп до обществена информация № 81/0023-7471/29.09.2023 г. на Изпълнителния директор на Агенцията за хората с увреждания.

¹¹ Решение за предоставяне достъп до обществена информация № 81/0023-7471/29.09.2023 г. на Изпълнителния директор на Агенцията за хората с увреждания.

¹² Стратегията е достъпна на български език тук: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/11/02/21rh388pr1.pdf. Няма информация за разпределението полове.

¹³ Стр. 7 от Стратегията.

¹⁴ Следва да отбележим, че не можем да приемем тези цифри за напълно достоверни, доколкото, макар да не е казано имплицитно, в документа под „институции“ се има предвид институции от типа „Дом за възрастни с психични разстройства“ или „Дом за възрастни с умствена изостаналост“, но не и по-малките институции от типа „Центрове за настаняване“ или „Центрове за грижа“ (наименованията варират), които резидентни услуги традиционно се приемат от властите като „услуги базирани в общността“, без значение дали разкриват белезите на институцията.

¹⁵ Стр. 7 от Стратегията.

дирекциите „Социално подпомагане” (ДСП) и Министерството на вътрешните работи (МВР), но от тях не става ясно дали жертвите имат увреждане или не. Статистика за случаите на домашно насилие следва да води и новосъздаденият Национален съвет за превенция и защита от домашното насилие.¹⁶ Статистика за броя и видовете извършвани престъпления (установени с влязла в сила присъда) води Националният статистически институт (НСИ), но от нея не става ясен полът на жертвите, нито дали имат увреждания. Статистика за образувани разследвания водят прокуратурата, както и МВР.¹⁷ Няма официална статистика и за насилието, извършвано в системата за грижа за хора с увреждания.

По време на пандемията от Ковид-19 и въведените ограничителни мерки в България се наблюдаваше ръст на домашното насилие.¹⁸ Изолацията повлия негативно върху психическото състояние на децата, настанени в резидентни услуги.¹⁹ Допълнително, според информация на МВР през последните 3 години се наблюдава трайна тенденция за увеличение на броя на жертвите на домашно насилие, потърсили помощ и получили заповеди за защита.²⁰

Услугите за пострадали от насилие, основано на пола, от една страна и тези за хора с увреждания, от друга, са сепарирани; като цяло услугите за пострадали не са достъпни и за хора с психо-социални и интелектуални увреждания, не са достатъчно на брой и не са разпространени равномерно на територията на страната.

¹⁶ Чл. 6б, ал. 1, т. 8 от Закона за защита от домашното насилие, достъпен на български език тук <https://lex.bg/laws/ldoc/2135501151>.

¹⁷ Виж по-подробно „Доклад за прилагането на закона и за дейността на прокуратурата и на разследващите органи през 2022 г.”, достъпен тук:

<https://prb.bg/upload/72208/%D0%93%D0%94+2022+%D0%9F%D0%A0%D0%91.pdf>.

¹⁸ Вж. например Годишен доклад за дейността на омбудсмана за 2020 г., стр. 228, достъпен на

[https://www.ombudsman.bg/pictures/ANNUAL%20REPORT%202020\(1\).pdf](https://www.ombudsman.bg/pictures/ANNUAL%20REPORT%202020(1).pdf); информация от Прокуратурата до медиите на <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/pandemiyata-velichi-3-puti-slucaite-na-domashno-nasilie-sofiya> - измежду много.

¹⁹ Виж подробно Доклад от оценка на въздействието на мерките срещу разпространението на COVID-19 върху правата на уязвимите групи деца в България, достъпен тук <https://enoc.eu/wp-content/uploads/2022/04/CRAI-report-BG-2021.pdf>.

²⁰ През 2020 г. те са били 3 057, през 2021 г. - 3 244, през 2022 г. - 3 654, а за първите 8 месеца на 2023 г. са 2 828 Вж. <https://shorturl.at/bchLX>.

Настоящият доклад има за цел да послужи като основа за започване на дискусия и подобряване положението на хората с психо-социални и интелектуални увреждания, пострадали от насилие, основано на пола и е адресиран както към преживелите насилие, така и към работещите в областта специалисти. Докладът съдържа анализ на относимите законодателство и политики, споделена информация от пострадали и специалисти, както и препоръки за усъвършенстване на нормативната уредба и съществуващите практики.

02

**ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЦЕЛИ И
МЕТОДОЛОГИЯ**

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЦЕЛИ И МЕТОДОЛОГИЯ

Методологията на изследването е смесена и включва използването на количествени и качествени данни, извлечени от различни източници. Тази методология беше използвана, за да се гарантира количеството и разнообразието на данните, отнасящи се към политиките, практиките и личния опит на интервюираните, както и за да се подкрепят и утвърдят направените открития в доклада и да се подсигури стабилна основа за препоръки. Освен това, тази методология е възможна за прилагане във всичките пет страни – партньори по проекта и при необходимост може да бъде адаптирана към съответния национален контекст и фокуса на партньорската организация в тази държава. Количествените данни бяха събрани от съществуващи източници на данни, докато качествените бяха събрани чрез работа на терен, включително чрез провеждане на интервюта и фокус групи.

Изследването е насочено към постигането на следните цели:

- Да се даде гласност на опита/мнението на жени и деца, преживели насилие относно ефективността на съществуващия мониторинг върху услугите, ефективността на системите за сигнализиране на властите, наличието на подкрепящи услуги и необходимите стъпки, за да бъдат правата на пострадалите напълно защитени, а насилието - идентифицирано и адресирано. Идеята е да се предостави информация за изпълнението на проекта и да се създаде безопасна платформа за участниците, която може да подкрепи самозастъпничеството във всичките пет държави, както и в международен план;
- Да се анализира националната правна рамка, свързана с насилието, основано на пола и насилието, основано на увреждането срещу жени и деца с

психо-социални и интелектуални увреждания. Да се оцени как тази рамка съответства на международното законодателство/стандарти в областта на правата на човека и признатите най-добри практики, по-специално: Директивата за правата на жертвите, КПХУ, Конвенцията на ООН за правата на детето, Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените и Истанбулската конвенция;

- Да се определят видовете и качеството на съществуващите услуги за подкрепа на жертвите и услугите, базирани в общността, които са насочени към жени и деца с увреждания или са достъпни за тях. Тези услуги могат да бъдат специализирани или общи, трябва да бъдат достъпни и могат да се ползват от хора, живеещи в институции, групови домове или домашни условия;
- Да се направят препоръки и да се предостави пряка информация за разработването на методология за мониторинг, инструменти за мониторинг и интердисциплинарни протоколи за идентифициране, докладване и ответни действия при насилие, основано на пола и увреждане, в резидентни институции, услуги, базирани в общността и домашна среда.

Настоящият доклад беше изготвен в периода от юни 2023 г. до края на януари 2024 г. Базиран е на преглед на действащото законодателство и съществуващата литература по темата, на информация, получена по реда на Закона за достъп до обществена информация²¹, както и на интервюта/фокус групи с пострадали и професионалисти. За целта на доклада са проведени 24 интервюта (6 с пострадали²², 7 с подкрепящи специалисти/представители на НПО и 10 с адвокати, разследващи полицаи, съдии и

²¹ В рамките на изследването бяха отправени 10 запитвания.

²² Бяха проведени 6 интервюта с пострадали - четири от тях бяха с жени на възраст между 30 и 45-години (една, от които споделя за преживяно насилие като дете), едно от тях с дете (момиче) и едно от тях – с мъж.

други представители на властите), както и две фокус групи с професионалисти към дирекциите за социално подпомагане. При работата по настоящия доклад се сблъскахме с някои трудности, като липса на надеждни статистически данни, неоткликване на поканите за интервюта. Освен това се оказва значително затруднение да получим достъп до деца с увреждания, станали жертва на основано на пола насилие. Същевременно, в хода на изследователската работа относимото законодателство беше променяно няколко пъти, като прилагането му тепърва предстои.

Етични съображения и защита на личните данни

С цел защита на личните данни в настоящия доклад не се споменават имената на интервюираните лица. Имената на отделни личности, посочвани от интервюираните по време на разговорите с тях, са изтрети от приведените в доклада цитати. В съответствие с политиките за закрила на деца, които следваме, интервюто с дете беше взето в защитена среда – от психолог, в позната за детето среда и в присъствие на доверен подпомагащ специалист. По време на интервютата не бяха идентифицирани актуални случаи на насилие, поради което не са предприемани действия по докладване от страна на фондация „Кера” или координиращата организация.

03

**ПРАВНА РАМКА И
ПОЛИТИКИ**

01 Задължения на властите

„[...] Ако има психично-здравна трудност е абсолютно невъзможно [докладването], защото те имат и физическа зависимост от насилника, и психологическа зависимост от насилника. Това е въпрос на оцеляване. Нашите хора са ужасно бедни, те зависят от извършителя, понякога имат трудности да артикулират какво им се случва. [...] Когато станат обект на насилие няма независим механизъм, по който да се проверява дали има насилие, особено когато са в такива взаимоотношения - живеят заедно жертвата и насилника.“²³

Международни стандарти

Множество международни актове въвеждат изисквания за превенция и борба с насилието, основано на пола и насилието над деца. Поради ограничения обем на доклада, международните стандарти са отбелязани накратко.²⁴ В сила за България са:

- **Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, ратифицирана**

²³ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

²⁴ Виж по-подробно т. 3 на „Анализ и оценка на националното законодателство във връзка с превенцията, разпознаването, докладването, отговора интервенциите от страна на институциите, спрямо деца, пострадали от насилие в България”, изготвен от UNICEF и достъпен тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/601/file/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B8%20%D0%BE%D1%82%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE%20%D1%81%D1%80%D0%B5%D1%89%D1%83%20%D0%B4%>

от България през 1981 г.,²⁵ която изисква държавите-страни по нея да вземат всички необходими мерки за защита на жените от всякакъв вид насилие (членове 2, 5, 11, 12 и 16). Обща препоръка № 19 на Комитета за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените²⁶ изисква подобряване на законодателството, предоставяне на услуги за пострадалите от насилие жени и събиране на надеждни статистически данни.²⁷

- **Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ)**, ратифицирана от България през 2012 г.²⁸, също изискваща от властите вземането на специални мерки за превенция и защита от насилието срещу хора с увреждания, включително и полово базираното насилие.²⁹ От съществено значение са и Насоките за деинституционализация, включително в извънредни ситуации (2022) на Комитета по правата на хората с увреждания (2022).³⁰
- **Конвенцията на ООН за правата на детето** е ратифицирана от България през 1989 г.³¹ Тя също изисква от държавите да предприемат всички необходими

[D0%B5%D1%86%D0%B0.pdf](#). Виж също и доклада „Хората с увреждания в България, станали жертва на престъпления“, достъпен тук: https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-Bulgaria_bg-220421-1.pdf, стр. 19-20.

²⁵ Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените е достъпна на английски език тук: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>.

²⁶ Препоръки от 1 до 25, вкл. цитираната, са достъпни на български език тук: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/1/konventsii-i-protokoli-na-oon/genrec-cedaw.pdf>.

²⁷ В редица свои препоръки Комитетът препоръчва предприемането на специални мерки от държавите спрямо жените и момичетата с увреждания, като например достъп на възрастните жени до здравни услуги, насочени към проблемите и уврежданията, свързани със застаряването на населението, здравните услуги да отговарят на нуждите на жените с увреждания и да зачитат техните човешки права и достойнство. Комитетът препоръчва и редица в мерки в областта на здравеопазването.

²⁸ Конвенция на ООН за правата на хората с увреждания е достъпна на английски език тук: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>. Факултативният протокол към Конвенцията за правата на хората с увреждания не е ратифициран от България.

²⁹ Някои примери за препоръки: въвеждане на подходящи законодателни, административни, социални, образователни мерки, осигуряване на съобразени с пола и увреждането мерки за подкрепа и обучение на хората с увреждания, семействата им и хората, които им помагат, включително как да разпознават и докладват такова насилие, въвеждане на подкрепящи услуги, съобразени с пола, възрастта и увреждането, ефективен мониторинг от независими органи спрямо всички услуги и програми за хора с увреждания, осигуряване на мерки за защита, възстановяване, рехабилитация и интеграция в среда, способстваща за здравето, благоденствието, самоуважението, достойнството и самостоятелността на индивида, предвид конкретните му нужди с оглед на пол и възраст; въвеждането на ефективно законодателство и политики, включително конкретно по отношение на жените и децата, с което да способват за идентифицирането, разследването и при нужда - съдебното преследване на всякакви прояви на експлоатация, насилие и тормоз по отношение на хора с увреждания; събиране на статистически данни.

³⁰ CRPD/C/5: Насоки за деинституционализация, включително в извънредни ситуации (2022 г.) е достъпна на български и английски език тук: <https://www.ohchr.org/en/documents/legal-standards-and-guidelines/crpd5-guidelines-deinstitutionalization-including>.

³¹ Конвенцията за правата на детето е достъпна на английски език тук: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>.

законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено.³²

- **Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета (наричана по-нататък „Директивата за жертвите на престъпления“ или „Директивата“).**³³ Директивата цели да гарантира, че всички жертви на престъпления получават подходяща информация, подкрепа и защита и могат ефективно да участват в наказателното производство. В нея се определят набор от правила за жертвите на престъпления, както и съответните задължения на държавите-членки. Относитими към темата на настоящия доклад са и няколко други Директиви, които се отнасят до специфичните нужди на жертвите на определени видове престъпления (като например жертвите на трафик на хора³⁴ или децата, жертви

³² Такива защитни мерки включват според случая ефективни процедури за създаване на социални програми за осигуряване на необходимата подкрепа на детето и на лицата, които се грижат за него, както и на всички други форми за предотвратяване и разкриване, докладване, разследване, разглеждане и проследяване на случаите на малтретиране на деца, описани по-горе, и според случая за намеса на съдебните органи.

³³ Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета, достъпна на английски език тук: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029>.

³⁴ Директива 2011/36/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 5 април 2011 г. относно предотвратяването и борбата с трафика на хора и защитата на жертвите от него и за замяна на Рамково решение 2002/629/ПВР на Съвета, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX:32011L0036>. За нейното изпълнение, моля направете справка с „Доклада за транспонирането“ (COM(2016) 722 final); „Доклад за потребителите на услуги, които са предмет на експлоатация“ (COM(2016) 719 final) и докладите на Европейската комисия за напредъка COM(2016) 267 final и COM(2018) 777 final, а по отношение на действията, насочени към жертвите, съобразени с пола и с потребностите на децата: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/publications/eu-anti-trafficking-action-2012-2016-glance_en и https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/eu_anti-trafficking_action_2017-2019_at_a_glance.pdf.

на сексуална експлоатация).³⁵

В допълнение следва да отбележим, че съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България, международните актове, които са ратифицирани от България, стават автоматично част от националното право, като при прилагането имат предимство пред всеки национален акт, който им противоречи. Както ще стане ясно по-долу, тази разпоредба не е достатъчна, за да гарантира, че международните актове, по които България е страна, ще бъдат прилагани, вместо и въпреки противоречащите им национални правни норми и практики.

Преглед на националното законодателство

„С една експертиза за свидетелска годност и е до там. Ако жената е жертва на насилие, основано на пола, никой съд няма да кредитира нейните свидетелски показания, ако няма и други свидетели. Защото зависи от медицинската експертиза, изцяло от медицинската експертиза. Няма обучени професионалисти, които да подкрепят и съда, и жената в производство, където тя е жертва на насилие, основано на пола, за да може съдът да чуе нейните аргументи, да ги разбере, да ги интерпретира, да ги валидизира, няма такива. Лежим на предимно психиатрична експертиза, която често ще каже, че няма свидетелска годност да дава показания [...]. И процесуални улеснения няма по отношение на справедлив съдебен процес. [...] То няма такива обучени хора, които да подкрепят човека в производството.“³⁶

Наказателно-правна защита

Българското законодателство не използва понятието „насилие, основано на пола“.

³⁵ Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 г. относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография и за замяна на Рамково решение 2004/68/ПВР на Съвета, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex:32011L0093>.

³⁶ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

Съобразно общоприетата дефиниция за насилие, основано на пола (насилие, извършено заради пола на жертвата или засягащо диспропорционално хората от даден пол),³⁷ защитата от него е уредена в Наказателния кодекс³⁸ (НК) и Закона за защита от домашното насилие³⁹ (ЗЗДН).

В националната правна система единствено НК определя кое деяние е квалифицирано като престъпление и се преследва и наказва като такова. Кодексът обаче не съдържа норми, които да предоставят цялостна защита от насилието, основано на пола:

На първо място, домашното насилие не е криминализирано само по себе си. Вместо това са предвидени по-тежки санкции за отделни престъпления, когато са „извършени в условията на домашно насилие“ - убийство, телесна повреда, отвлечане и противозаконно лишаване от свобода, принуда, закана, следене.⁴⁰ За редица други престъпления, които също се извършват в условията на домашно насилие – например довеждането до самоубийство чрез жестоко отнасяне, сексуалните престъпления, трафикът на хора, принудителните бракове и т.н., не са предвидени такива квалифицирани състави.

Самата дефиниция в НК за престъпление, извършено в „условията на домашно насилие“ беше ревизирана през 2023 г. и въпреки това продължава да е непълна: не са включени роднините по съребрена линия и по сватовство, настойниците и попечителите, лицата, които имат интимна връзка, но не живеят заедно, лицата, които участват в предоставянето на социални услуги, например служители в резидентни

³⁷ Вж. например [https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en#:~:text=gender%2Dbased%20violence-,Gender%2Dbased%20violence%20\(GBV\)%20by%20definition,of%20a%20particular%20gender%20disproportionately.](https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en#:~:text=gender%2Dbased%20violence-,Gender%2Dbased%20violence%20(GBV)%20by%20definition,of%20a%20particular%20gender%20disproportionately.)

³⁸ Наказателният кодекс (1968 г.) е достъпен на английски език тук: [https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529.](https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529)

³⁹ Законът за защита от домашното насилие (2005 г.) е достъпен на английски език тук: [https://www.mlsp.government.bg/uploads/1/blgarsko-zakonodatelstvo/en/protection-against-domestic-violence-act-title-amended-sg-no-1022009-effective-22122009.pdf.](https://www.mlsp.government.bg/uploads/1/blgarsko-zakonodatelstvo/en/protection-against-domestic-violence-act-title-amended-sg-no-1022009-effective-22122009.pdf) Законът за защита срещу дискриминацията е също релевантен, но не се прилага при защита на жертви на насилие, основано на пола.

⁴⁰ Чл. 116, ал. 1, т. 6а, чл. 131, ал. 1, т. 5а, чл. 142, ал.2, т. 5а, чл. 142а, ал. 4, чл. 143, ал. 3, т. 1, чл. 144, ал. 3, т. 3, чл. 144а, ал. 3 от НК.

услуги, лични асистенти.⁴¹

При престъпленията против половата неприкосновеност най-проблематична е уредбата на изнасилването, което по българския НК може да е налице само при пенално-вагиналното проникване.⁴²

„Следенето“ (което може да е и акт на домашно насилие), беше криминализирано през 2019 г., но като престъпление на системно извършване, т.е. то е престъпление при извършване на поне три деяния от същия извършител спрямо същия пострададал. Освен това, наказателното преследване започва само при изрично сезиране на властите от страна на пострадалия (освен ако е извършено в условията на домашно насилие или по хомофобски или расистки подбуди).⁴³

Гениталното осакатяване и престъпленията на честта също не са изрично криминализирани.

Престъпленията срещу хората с увреждания също нямат адекватна уредба в НК, който дори не си служи с термина „човек с увреждане“.

Все пак трябва да се отбележи, че съществуват по-тежко наказуеми състави за някои престъпления, когато са извършени спрямо човек, който *„не разбира свойството или значението на извършеното“*⁴⁴, когато пострадалият е *„невменяем“*⁴⁵ и когато пострадалият се намира в *„безпомощно състояние“*⁴⁶. Както се вижда, законът си служи с архаичен и унизителен език спрямо тези групи пострадали.

⁴¹ Чл. 93, т. 31 от НК.

⁴² Вж. чл. 152 от НК; Проникванията с нещо друго или в друга телесна кухина не могат да бъдат квалифицирани като изнасилване, съответно санкциите за тях са по-леки. Освен това, за да е налице изнасилване е необходимо пострадалата да е била лишена от възможност за самоотбрана и съвкуплението да е извършено без нейно съгласие; да е била принудена чрез сила или заплашване или да е била приведена в безпомощно състояние.

⁴³ Чл. 144а и чл. 161, ал. 2 от НК.

⁴⁴ Чл. 127, ал. 2, чл. 149, ал. 4, т. 2, чл. 150, ал. 3, чл. 151, ал. 4, чл. 157, ал. 6, чл. 159, ал. 4, т. 2 от НК.

⁴⁵ Чл. 155, ал. 5, т. 2, чл. 193, чл. 354б, ал. 2, т. 2 от НК.

⁴⁶ Чл. 116, ал. 1, т. 5, чл. 149, ал. 2, т. 3 от НК.

Престъпленията от омраза поради пола, увреждането или възрастта на пострадалия не са криминализирани изобщо – нито като квалифицирани състави на някои престъпления (както убийството по хомофобски или расистки подбуди например), нито в специалния раздел на НК, посветен на престъпленията против равенството на гражданите.⁴⁷

Гражданско-правна защита

Гражданско-правната защита на жертвите на домашно насилие е уредена в **Закона за защита от домашното насилие** (ЗЗДН), по реда на който жертвата на домашно насилие може да получи заповед за защита (ограничителна заповед) от съда. През 2023 г. ЗЗДН беше значително променен, като част от промените влязоха в сила от 01.01.2024 г. Специално за хората с увреждания е важно, че защита може да се търси и срещу извършители - настойници/попечители на човек под запрещение, както и че молба за защита може да подаде вече и самият пострадад, независимо дали е под пълно или ограничено запрещение.⁴⁸ Дирекциите „Социално подпомагане“ (ДСП) могат да подават молби за защита, когато жертвата е дете, когато се намира в безпомощно състояние вследствие на тежко увреждане, заболяване или старост, както и когато е поставена под запрещение.⁴⁹ Когато жертвата не може да се защити поради безпомощно състояние или зависимост от извършителя, молба за защита може да подаде и прокурорът.⁵⁰ На жертви, които са непълнолетни, под запрещение или изпаднали в безпомощно състояние вследствие на тежко увреждане, заболяване или старост, съдът може да предостави правна помощ.⁵¹

Очевидно към момента на изготвяне на настоящия доклад не можем да преценим как

⁴⁷ Глава трета от Особената част на НК.

⁴⁸ Чл. 3, т. 8 и чл. 8, ал. 1, т. 1 от ЗЗДН.

⁴⁹ Чл. 8, ал. 1, т. 4 от ЗЗДН.

⁵⁰ Чл. 8, ал. 2 от ЗЗДН. Запазва се и възможността молба за защита да подаде настойникът/попечителят на човека под запрещение – чл. 8, ал. 1, т. 3 от ЗЗДН.

⁵¹ Чл. 8, ал. 3 от ЗЗДН.

ще бъдат прилагани тези норми и дали ще доведат до по-адекватна защита на хората с увреждания, станали жертви на домашно насилие.

Следва да се отбележи обаче, че ЗЗДН не разпознава насилието, извършвано в рамките на социалните и здравни услуги като домашно насилие и не съдържа специфични правила за подкрепа на жертвите с увреждания.

Специалният **Закон за закрила на детето** (ЗЗакрД)⁵² съдържа мерки за закрила на децата, както и механизми, по които те да се предоставят. Сред мерките за закрила са ползването на социални услуги, както и „специални грижи за деца с увреждания“.⁵³

Специфични мерки за закрила на деца с увреждания, пострадали от насилие, обаче не са предвидени. При насилие над дете социалният работник по случая свиква Националния координационен механизъм при насилие. Това е екип (полицай, прокурор, общински служител и други специалисти по негова преценка на водещия), който изработва план за защита на детето, съдържащ здравни, социални и образователни услуги за превенция на насилието или за възстановяване на детето.⁵⁴ Ако насилието е извършено от родител или друго лице, грижещо се за него, ДСП може да поиска от съда то да бъде настанено в социална услуга за деца, пострадали от насилие или жертви на трафик, да инициира дело по ЗЗДН или да поиска от прокурора да стори това.⁵⁵ Ако има данни за престъпление ДСП трябва да уведоми и прокуратурата.⁵⁶

Сигнализиране за престъпления

Националното законодателство не урежда специални механизми за подаване на сигнали/жалби за престъпления, които да предвиждат улеснения за хората с

⁵² Законът за закрила на детето (2000 г.) е достъпен на английски език тук: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/37/politik/trud/zakonodatelstvo/eng/child-protection-act.pdf>

⁵³ Чл. 4 от ЗЗакрД.

⁵⁴ Чл. 36г, ал. 2 и 3 и чл. 36д, ал. 2 ЗЗакрД.

⁵⁵ Чл. 36д, ал. 3 и ал. 4 ЗЗакрД.

⁵⁶ Чл. 36д, ал. 5 ЗЗакрД.

увреждания. Единственото изключение касае сигнализирането на единния европейски номер за спешни повиквания 112, до който достъп следва да бъде осигурен и за хората със слухови и говорни увреждания.⁵⁷ В тази връзка съществува мобилно приложение за връзка на хора със слухови и/или говорни увреждания до номера за спешни повиквания 112.⁵⁸ За децата е осигурена денонощна телефонна линия, на която могат да съобщят за извършено насилие спрямо тях, а към нея има осигурен чат с психолози, но със силно ограничено работно време.⁵⁹ В България съществуват и различни безплатни телефонни линии, на които пострадал или друго лице могат да съобщят за извършено насилие/престъпление, които се обслужват от неправителствени организации. Съществува и телефонно приложение за жертви на домашно насилие с контакти на институции и услуги за пострадали.⁶⁰ Спорно е доколко тези механизми са адаптирани за нуждите на хората с увреждания и доколко изобщо са достъпни за тях, макар че някои крачки в тази посока са направени. Факт е, че нито в едно от проведените интервюта или фокус групи тези механизми не бяха споменати.

Процесуални улеснения

Процесуалните улеснения за хората с увреждания и особено за тези с психо-социални и интелектуални увреждания не са развити добре в националното законодателство. Изискванията за индивидуална оценка на потребностите, подкрепено вземане на решения и предоставяне на конкретни процедурни улеснения са регламентирани в Закона за хората с увреждания (ЗХУ).⁶¹ В процесуалните закони обаче те не са застъпени изобщо – нито чрез преpraщащи норми, нито чрез създаване на отделни процесуални фигури, като тези на комуникационния посредник или експерта по

⁵⁷ Чл. 23 от Закона за националната система за спешни повиквания с единен европейски номер 112, достъпен на български език на <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135607842>.

⁵⁸ Министерство на вътрешните работи, национален номер 112, информация за достъпа на хора с увреждания на слуха и говора е достъпна тук: <https://shorturl.at/nUVX9>.

⁵⁹ Страницата на Националната телефонна линия за деца е достъпна тук: <https://shorturl.at/bkpyR>.

⁶⁰ Министерство на правосъдието, условия за ползване на мобилното приложение „Помогни ми“ са достъпни тук: <https://mjs.bg/home/index/7bc52cff-868e-49e8-9a3d-f1166c0fc6c0>.

⁶¹ Глава трета и Глава четвърта, Раздел V от ЗХУ, достъпен на български език на <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>.

подкрепено вземане на решения. Така въпросът за предоставяне на процесуални улеснения е оставен изцяло на преценката на съдебния състав, който, ако желае, може да приложи директно нормите на ратифицираните Конвенции и да предложи процесуални улеснения по ЗХУ.

При прегледа на съдебната практика установихме два съдебни акта,⁶² касаещи процесуални улеснения за хора с психо-социални и интелектуални увреждания. В единия случай съдът е върнал делото на прокуратурата, заради нарушаване правата на пострадалия – човек с психо-социални увреждания, приемайки, че с оглед състоянието си той не може да участва ефективно в процеса, поради което е следвало да му бъде назначен адвокат още в досъдебната фаза.⁶³ По това дело съдът не е осигурил специфични процесуални улеснения, но е разпознал специфичната уязвимост на пострадалия и необходимостта да му бъде осигурен служебен адвокат: *„Без правна помощ и при констатацията на експертизата, че поради уврежданията, както на психиката, така и на личността, пострадалият не може да участва пълноценно в процеса, всички по-нататъшни действия по разясняване на права и уведомяването за такива придобиват чисто формален характер, което според съда представлява съществено неотстранимо процесуално нарушение на правата на пострадалия.“*⁶⁴

Във втория случай, на свидетел-очевидец по наказателно дело съдът е осигурил разпит в защитена среда (в т. н. „синя стая“ – помещение, в което пострадалият/свидетелят няма директен контакт с обвиняемия), както и подкрепа от

⁶² Актовете със сигурност са повече, но по наши наблюдения възможността за някои съдии да ползват комуникационни посредници, различни от преводачи на жестов език, произтече от конкретен проект на доставчик на социални услуги, обучил логопеди и социални работници в комуникация с хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

⁶³ Определение № 141 от 29.03.2023 г. по в. ч. н. д. № 110/ 2023 г. на Окръжен съд – Ловеч. Макар в определението достъпът до правна помощ да е разискван като достъп до процесуални улеснения, а и в проведените интервюта предоставянето на правна помощ да се сочи като процесуално улеснение, авторите на доклада намират, че предоставянето на правна помощ само по себе си е елемент от достъпа до правосъдие, но все още не може да се разглежда като процесуално улеснение, ако на човека с увреждане не са предоставени паралелно и средства за преодоляване на специфичните бариери на средата, които създават затруднения (като осигуряване на комуникационен посредник паралелно с осигуряване на правна помощ или осигуряване на друга специфична подкрепа).

⁶⁴ Определение № 141 от 29.03.2023 г. по в. ч. н. д. № 110/ 2023 г. на Окръжен съд – Ловеч.

тълковник-логопед за провеждане на разпита.⁶⁵

През 2023 г. в някои закони бяха направени промени, касаещи жертвите на престъпления, които могат да се приложат и по отношение на пострадалите с увреждания:

Според Наказателно-процесуалния кодекс (НПК),⁶⁶ който урежда начина на провеждане на наказателното производство, в досъдебната фаза пострадалият вече има право да бъде придружаван от посочено от него лице, освен ако това противоречи на интересите му или може да затрудни наказателното производство.⁶⁷

Промени бяха направени и по отношение пострадалите със специфични нужди от защита (специфични нужди от защита са налице, когато е необходимо прилагане на допълнителни средства за защита от вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, емоционално или психическо страдание, включително за запазване на достойнството на пострадалите по време на разпит).⁶⁸ Ако свидетелят със специфични нужди е дете, то се разпитва задължително в присъствие на педагог или психолог, а когато е необходимо и в присъствие на родител/настойник/попечител,⁶⁹ които по правило могат и да задават въпроси; по искане на свидетел със специфични нужди, пострадал от престъпление, извършено в условията на домашно насилие, или от сексуално престъпление, разпитът му вече се извършва от лице от същия пол, ако това няма да затрудни наказателното производство, но не и когато разпитът се провежда от съдия или прокурор.⁷⁰

⁶⁵ Решение № 7 от 02.02.2023 г. по адм. н. д. № 74/2022 г. на Районен съд – Луковит.

⁶⁶ Наказателно-процесуален кодекс на България (2005 г.), достъпен на български език тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135512224>.

⁶⁷ Чл. 75, ал. 1 и ал. 4 от НПК. Тази мярка обаче не е въведена при участието на жертвата в съдебната фаза на процеса. По начало съдебните заседания са открити и в залата имат право да присъстват други лица, включително близки на жертвите, но при определени обстоятелствата съдът може да ги отстрани – чл. 20 НПК и чл. 267 от НПК.

⁶⁸ Вж. по-подробно „Гласове за правосъдие: Хората с увреждания в България, станали жертви на престъпления“, достъпен тук: <https://nie.expert/dokladi/>.

⁶⁹ Чл. 139а, ал. 1 от НПК.

⁷⁰ Чл. 139а, ал. 2 от НПК.

Специфичните нужди от защита вече се определят освен по реда на НПК и по реда на Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления (ЗПФКПП).⁷¹ Според последните промени в ЗПФКПП всеки пострадал от престъпление има право на индивидуална оценка, целяща да определи неговото физическо и психическо състояние в резултат на извършеното престъпление и да установи дали има специфични нужди от защита.⁷² Индивидуалната оценка следва да се извършва от органите на МВР или от следователите, установили контакт с пострадалия въз основа на разговор с него/нея, а когато пострадалият не може непосредствено да предостави необходимите сведения, оценката трябва да се основава на обективни наблюдения върху състоянието на лицето и информация от придружаващите го лица.⁷³ При извършването на оценката органът може да поиска съдействие от лекар, психолог или друг специалист, ако това няма да забави изготвянето на оценката.⁷⁴

Когато пострадалият е дете, човек с увреждане, намира се в зависимост от извършителя или е пострадал от някое от изрично посочените в закона престъпления, сред които такива, извършени в условията на домашно насилие, сексуални престъпления и трафик на хора, компетентният орган е длъжен да приеме, че пострадалият има специфични нужди от защита.⁷⁵ В тези случаи следва да се извърши разширена оценка от екип с участието на представители на ДСП, местната администрация и други специалисти по преценка на органа, който екип преценява какви точно да са мерките за защита. Разширена оценка следва да се извършва и когато има съмнение, че жертвата е понесла значителни вреди от престъплението и тогава тя има за цел да определи дали пострадалият има нужда от специфични мерки

⁷¹ ДР, пар. 1, ал. 4 НПК Изменението на закона е от септември 2023 г., в сила от 01.10.2023 г. Очевидно, към момента на изготвяне на доклада е трудно да се посочи как се прилагат или по-скоро – ще се прилагат, посочените разпоредби.

⁷² Чл. 7а, ал. 1 от ЗПФКПП, достъпен на български език тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135540550>.

⁷³ Чл. 7б, ал. 2 и 4 от ЗПФКПП.

⁷⁴ Чл. 7в от ЗПФКПП.

⁷⁵ Чл. 7а, ал. 2 от ЗПФКПП.

за защита.⁷⁶

Посочените промени в НПК и ЗПФКПП тепърва ще се прилагат и все още е невъзможно да се оцени тяхната ефективност.

Относно децата трябва да се има предвид, че ЗЗакрД изрично предвижда правото им да бъдат изслушвани във всички съдебни и административни процедури, ако са навършили 10 години и изслушването няма да им навреди, както и ако не са навършили 10 години и степента им на развитие го позволява.⁷⁷ При изслушването на детето органът е длъжен да му осигури подходяща обстановка, да му предостави необходимата информация и да осигури присъствие на социален работник и на друг специалист, ако е нужно. На изслушването присъства и близък на детето, освен ако органът прецени, че това не е в негов интерес.⁷⁸

Право на обезщетение

Парично обезщетение за имуществени и неимуществени вреди пострадалият от насилие, включително престъпление, може да получи от извършителя като предяви граждански иск пред съда.⁷⁹ Този иск може да се предяви в самостоятелно гражданско дело или в рамките на образуваното наказателно дело за съответното престъпление.⁸⁰ Следва да отбележим обаче, че поставеният под запрещение не може да предяви самостоятелен иск за обезщетение, освен ако съдът не приложи директно чл. 12 КПХУ.

Парична компенсация за пострадали, претърпели имуществени вреди⁸¹ от изрично

⁷⁶ Чл. 5 и чл. 7г, ал. 1 и ал. 2 от ЗПФКПП.

⁷⁷ Чл. 15, ал. 1 и ал. 2 ЗЗакрД. Прегледът на съдебната практика по дела, касаещи деца с увреждания (предимно за настаняване в резидентна грижа), показва, че по отношение на децата с увреждания правилото се замества с изключението, т.е. приема се, че изслушването ще навреди на детето и такова не се извършва.

⁷⁸ Чл. 15, ал. 3-5 ЗЗакрД.

⁷⁹ Чл. 45 от Закона за задълженията и договорите, достъпен на български език тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2121934337>.

⁸⁰ Чл. 124 от ГПК; чл. 84-88 НПК.

⁸¹ Разходи за лечение, с изключение на разходите, които се поемат от бюджета на Националната здравноосигурителна каса; пропуснати приходи; разходи по плащане на съдебни и деловодни разноски; пропуснати средства за издръжка; разходи по

посочени престъпления⁸² предоставя и държавата.⁸³ Държавата не предоставя обаче парична компенсация за неимуществени вреди, включително когато пострадалият не може да събере от осъдения извършител присъденото му от съда обезщетение.

погребение; други имуществени вреди – вж. чл. 14, ал. 1 ЗПФКПП.

⁸² Тероризъм; умишлено убийство; опит за убийство; умишлена тежка телесна повреда; блудство; изнасилване; трафик на хора; престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група; други тежки умишлени престъпления, от които като съставомерни последици са настъпили смърт или тежка телесна повреда – вж. чл. 3, ал. 3 от ЗПФКПП.

⁸³ Подробно вж. чл. 13-19 ЗПФКПП и доклада „Гласове за правосъдие: Хората с увреждания в България, станали жертви на престъпления“, достъпен тук: <https://nie.expert/dokladi/>.

ПРАВНА РАМКА И ПОЛИТИКИ

02 Стратегии, планове и услуги на местно ниво

Създаването, финансирането и видовете социални услуги, включително тези за хора с увреждания и пострадали от полово базирано насилие, са регламентирани в Закона за социалните услуги (ЗСУ)⁸⁴. Паралелно с това част от услугите за жертви на насилие/престъпления са уредени и в други закони – ЗЗДН, Закона за борба с трафика на хора (ЗБТХ)⁸⁵, ЗПФКПП. Картите на социалните услуги, изискуеми по ЗСУ, които се разработиха през 2023 г. съдържат анализ и планиране и на услугите за хора с увреждания, и на тези за жертви на насилие. Въпреки това, прочитът им не води до извод за създаване на мост между двата вида услуги.⁸⁶ Към момента не може да се каже дали в бъдеще ще се предприемат стъпки за приспособяване на услугите за жертви на базирано на пола насилие, така че да са достъпни и за хора с увреждания и дали в услугите за хора с увреждания ще са налични програми за рехабилитация и ре-интеграция на хора с увреждания, преживели базирано на пола насилие. Към момента обаче можем със сигурност да твърдим, че услугите за жертви на основано на пола насилие са сравнително оскъдни и неравномерно разпределени на територията на България, а средата в тях не винаги е достъпна за хората с увреждания, като много форми и степени на увреждане не могат да бъдат обхванати.⁸⁷ Нещо повече – продължава да не съществува електронна система (карта, регистър), която да

⁸⁴ Законът (достъпен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137191914>) е приет през 2020 г., но влизането му в сила в отлагано неколкостепенно, като някои от текстовете му влязоха в сила едва от 01.01.2023 г. Прилагането на ЗСУ е свързано с изготвяне на карти на социалните услуги, поставени в зависимост пък от приключване и публикуване на резултатите от националното преброяване, извършено през 2021 г. (вж. пар. 31 от Преходните и заключителни разпоредби на ЗСУ). Забавянето на публикуването на резултатите, в съчетание с 12-месечния срок, доведе до това, че анализът на потребностите от социални услуги започна едва през 2023 г. Към момента процесът е приключил, като всички документи, касаещи планирането на социалните услуги на национално и регионално ниво са достъпни на сайта на АСП, тук: <https://asp.government.bg/bg/deynosti/sotsialni-uslugi/planirane-na-socialnite-uslugi/>.

⁸⁵ Законът за борба с трафика на хора (2005 г.) е достъпен на български език тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135467374>.

⁸⁶ Виж например Анализ на потребностите от социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет за община Шумен, достъпен тук: <https://www.shumen.bg/doc/obsajdane/2302152.pdf>. Анализът е типичен. Съгласно указанията на АСП (вж. горната бележка) анализите следват тази структура и съдържание.

⁸⁷ Вж. например изготвена през 2020 г. от фондация П.У.Л.С. карта на услугите за жертви на насилие: <https://www.pulsfoundation.org/bg/learn-more/mesta-za-pomost-i-podkrepa.html>.

предоставя актуална и достъпна информация за броя, видовете, местонахождението и данните за контакт на услугите за жертви на насилие.⁸⁸

Както беше казано по-горе, насилието, което се случва в различните типове затворени институции (центрове за настаняване, институции тип „домове”, психиатрични болници) не се квалифицира като домашно насилие. Все пак, трябва да признаем, че на принципно ниво законодателството прави опит да разреши въпроса с насилието в социалните услуги. В Наредбата за качеството на социалните услуги⁸⁹ се съдържат изисквания, свързани с разпознаването, превенцията и докладването на насилието в социалните услуги, вкл. за обучение на персонала. Разпоредбите на тази Наредба обаче не дават достатъчно гаранции, че насилието ще бъде разпознато, докладвано и жертвите ще имат достъп до правосъдие.⁹⁰ Те не съдържат в себе си достатъчно гаранции, че бариерите, свързани с изолацията на потребителите на услугите и ограниченията, произхождащи от зависимостта им от персонала, ще доведат до ефективност на мерките.⁹¹ В Наредбата за качеството на социалните услуги се прави разграничение между социални услуги, осигуряващи подслон и грижа за хора с увреждания, от една страна и за жертви на основано на пола насилие, от друга. Пресечна точка между двата вида услуги не се забелязва. Така например, в критериите за качество на услугите, насочени към покриване на социални потребности на хора с увреждания, не се застъпва темата за превантивната защита от основано на пола насилие и последващата такава,⁹² въпреки че в проведените интервюта ясно се

⁸⁸ В тази връзка виж регистъра на АКСУ за социалните услуги в България - <https://aksu.government.bg/registar-na-licenziranite-dostavchiczi-na-soczialni-uslugi-2/>.

⁸⁹ Наредба за качеството на социалните услуги (2022 г.) е достъпна на български език тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137223813>.

⁹⁰ Съдебната практика в тази връзка е крайно оскъдна и касае само случаи с изключителна тежест.

⁹¹ В критерий 17.1 на Наредбата се съдържат изисквания, свързани с адаптиране на процедурите за подаване на жалби. Текстът обаче оставя твърде голямо поле за преценка от страна на персонала (посочено е, че адаптирани материали се изготвят „при приложимост”, като не е уточнено какво се разбира под това). Не са предложени механизми за преодоляване на изолацията и зависимостта от персонала, дори в този критерий.

⁹² В „Наръчник за професионалисти”, които оказват подкрепа на жени, преживели насилие”, изготвен от Асоциация „Анимус” и достъпен тук: https://www.icss-bg.org/wp-content/uploads/2015/07/Narachnik_Prevenция_DN.pdf, са разгледани редица предпоставки за това насилието срещу жени с увреждания да остане неразпознато и да не се предприемат никакви мерки, вкл. да не се отстранят бариерите пред достъпа до подкрепа. Макар, че текстът не касае пряко България, намираме, че изводите са напълно верни и за националния ни контекст. Вж. стр. 27.

очертава тенденцията пострадалите от основано на пола насилие хора с увреждания да се настаняват в институции.

От друга страна, въпреки промените, които отбелязахме, политиката на България по деинституционализация на хората с увреждания макар и да предвижда цели и мерки за осигуряване на живот в семейна среда, включва и политики за институционализация чрез настаняване на деца и възрастни в резидентни услуги, които, въпреки че са по-малки по размер (сравнено със старите „домове“), също представляват институции.⁹³ Дори да приемем, че законодателството и политиките, след последните промени, създават по-големи възможности за защита на хората с увреждания от базирано на пола насилие, те не дават отговор на въпроса как ще се поправят вредите от бездействието и липсата на адекватен отговор на насилието спрямо хората с увреждания в миналото.⁹⁴

В България не съществува национален план или стратегия за борба с насилието, основано на пола. Всяка година се приема Национална програма за превенция и защита от домашното насилие, като в програмата за 2023 г. не се предвиждат специфични мерки за жените и децата с увреждания.⁹⁵ Липсва национална програма за борба с трафика на хора. Националната стратегия за хората с увреждания (2021-2030 г.) не предвижда мерки за защита от насилие над хората с увреждания, включително и полово базирано.⁹⁶ В Националната стратегия за насърчаване на

⁹³ Подробно за политиките и практиките, свързани с деинституционализацията (ДИ), можете да прочетете в доклада „Деинституционализация и живот в общността в България, Една триизмерна илюзия.“, достъпен тук: <https://nie.expert/dokladi/>. Освен общата информация за историята на процеса по ДИ и защо новите резидентни услуги са институции (стр. 15-23), интерес за настоящето изследване представлява разделът, посветен на универсалните и общодостъпните услуги (стр. 23-26).

⁹⁴ В доклад на Disability Rights International, публикуван през 2019 г. (достъпен на български език тук: <https://cil.bg/wp-content/uploads/2020/03/DRI-BG-final.pdf>), са описани множество случаи на насилие срещу деца и млади хора с увреждания, настани в резидентна грижа. Насилието варира от negliжиране до връзване и изолация, включва форми на нечовешко и унижително отношение и negliжиране на данни за сексуална злоупотреба. Признаците на насилието не са били разпознати, а жертвите са били в състояние, което не им дава възможност да се оплачат и да се възползват от иначе формално съществуващите механизми за подаване на жалби.

⁹⁵ Национална програма за превенция и защита от домашно насилие за 2023 г. е достъпна на български език тук: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&ld=1610>.

⁹⁶ Националната стратегия за хората с увреждания (2021-2030 г.) е достъпна на български език тук: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/38/khu/20rh957pr.pdf>.

равнопоставеността на жените и мъжете (2021-2030 г.) също не са предвидени специфични мерки за защита на хората с увреждания, пострадали от насилие, основано на пола.⁹⁷

През 2023 г. беше приета Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2026 г.).⁹⁸ Програмата признава, че „[o]пределени групи деца може да са по-уязвими и съответно, да имат нужда от повече целенасочена помощ, дори специализирана такава”, като в това число са включени и „деца с увреждания, деца, настанени извън семейството си, деца от маргинализирани групи”.⁹⁹ Програмата предвижда редица мерки за закрила на децата от насилие, включително спрямо децата с увреждания, за достъпа до ефективно правосъдие, както и извършването на мониторинг върху услугите и здравните заведения, ползвани от деца.¹⁰⁰ Планът за действие към Програмата предвижда специфични мерки за защита от насилие на децата с увреждания, включително работа за развитие на нужните комуникативни и социални компетентности и внедряване на безплатна система за допълваща и алтернативна комуникация за деца с комплексни комуникативни потребности.¹⁰¹ Описаните тук мерки са иновативни за България и тепърва предстоят тяхното прилагане и оценка на ефективността им.

⁹⁷ Националната стратегия за насърчване на равнопоставеността на жените и мъжете (2021-2030 г.) е достъпна на български език тук: https://www.mod.bg/bg/doc/ravnopostavenost/20210119_National_strategy_2021-2030.pdf.

⁹⁸ Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2026 г.) е достъпна на български език тук: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/nacional-program-nasilie-i-zloupotreba.pdf>.

⁹⁹ Вж. стр. 2 от Програмата.

¹⁰⁰ Вж. стр. 66 от Програмата.

¹⁰¹ Планът за действие към Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2026 г.) е достъпен на български език тук: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/plan-nasilie-i-zloupotreba-deca-2023.pdf> - вж. Оперативна цел № 4.

ПРАВНА РАМКА И ПОЛИТИКИ

03 Мониторинг и уредба на социалните и здравните услуги

Мониторинг над социалните услуги

Извършването на мониторинг е задължение на държавите, което изисква осигуряване на независими органи, които да наблюдават и оценяват работата на институциите в съответствие с договорените международни стандарти за защита на човешките права. Службата на Върховния комисар за правата на човека към ООН определя мониторинга като *“метод за подобряване на защитата на правата на човека, [чиято] крайна цел е да се засили отговорността на държавата за зачитане, защита и упражняване на правата на човека”*.¹⁰²

Наблюдението над социалните услуги в България, включително резидентните, е регламентирано най-подробно в ЗСУ и Наредбата за качеството на социалните услуги, в която са определени стандартите за извършване на всяка услуга. Такова наблюдение е регламентирано и в други закони – в ЗЗакрД, в ЗЗДН, в ЗБТХ и в Закона за омбудсмана.

ЗСУ разделя дейността по наблюдение на социалните услуги на **„мониторинг на качеството на социалните услуги“** и на **„контрол на предоставянето на социални услуги“**. „Мониторингът“ е определен като *„процес на системно събиране, обобщаване и анализиране на информация въз основа на критериите за изпълнение на стандартите за качество на социалните услуги“* и сам по себе си не включва посещения на услугите с цел проверки на място.¹⁰³ „Контролът“ е определен като *„проследяване на спазването на нормативните изисквания за предоставяне на услугите и на стандартите за тяхното*

¹⁰² Основни принципи за извършване на мониторинг, основан на човешките права, ООН, стр. 4, достъпно на:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Chapter02-MHRM.pdf>.

¹⁰³ Чл. 108, ал. 1 от ЗСУ.

качество и своевременно предприемане на мерки за подобряването му“.¹⁰⁴ Именно в рамките на този контрол се извършват проверки на място в услугите, провеждат се интервюта с потребителите им и се дават предписания за отстраняване на извършените нарушения от страна на доставчиците на социални услуги.¹⁰⁵

Мониторингът по ЗСУ се осъществява задължително от самите доставчици на социални услуги, от общините и от Агенцията за качеството на социални услуги (АКСУ), като такъв може да се извършва и от независими международни, европейски и национални организации.¹⁰⁶ Контролът обаче се осъществява само от доставчиците на услуги, общините и АКСУ, т.е. в него не могат да участват независими организации.¹⁰⁷

АКСУ, макар да се явява най-висшият орган по мониторинг и контрол, няма вътрешни правила/методики за извършване на мониторинговата и контролната си дейност, а се ръководи от уредбата на Наредбата за качеството на социалните услуги и посочените в нея индикатори за предоставяне на социалните услуги. АКСУ извършва контрол върху социалните услуги чрез периодични и извънредни проверки. Извънредни проверки без предварително уведомяване на доставчика АКСУ може да извършва по собствена инициатива, но и при подаден сигнал/жалба. **В отговор на наше запитване АКСУ посочи, че не са констатирани служебно, нито са получавали сигнали за насилие, основано на пола върху жени и деца с увреждания, нито са преминавали обучения по темата.**¹⁰⁸

По отношение на **децата** основният контролен орган е Държавната агенция за закрила на детето, която извършва проверки за спазване правата на децата, включително и когато те ползват социални услуги.¹⁰⁹ Съгласно ЗЗакрД министърът на труда и

¹⁰⁴ Чл. 107 от ЗСУ.

¹⁰⁵ Чл. 116 от ЗСУ.

¹⁰⁶ Чл. 108, ал. 2 и ал. 3 от ЗСУ.

¹⁰⁷ Чл. 112-114 и чл. 116 от ЗСУ.

¹⁰⁸ Решение № РД-19-1/07.07.2023 на АКСУ по реда на ЗДОИ.

¹⁰⁹ Чл. 17а, ал. 1, т. 14 от ЗЗакрД.

социалната политика и общините подпомагат и насърчават сътрудничеството с гражданските организации с цел активното им участие в процеса на формулиране, изпълнение и мониторинг на политиката по закрила на детето, но в самия закон няма дефиниция на понятието „мониторинг“.¹¹⁰

От предоставените ни данни от ДАЗД може да се направи извод, че почти всяка година този контролен орган констатира случаи на насилие върху деца с увреждания, настанени в институции.¹¹¹

Мониторинг над здравните услуги

Контролът в **лечебните заведения** се осъществява от Изпълнителна агенция „Медицински надзор“ към здравния министър (ИАМИ), която извършва планови и извънредни проверки, включително за спазване правата на пациентите.¹¹² На запитването ни до ИАМИ за констатирани случаи на насилие, основано на пола върху хора с увреждания в системата за медицински грижи, не получихме отговор. Със свое решение Агенцията ни уведоми, че не поддържа исканата от нас информация в готов вид и няма как тепърва да бъде извлечана от наличната документация.¹¹³

Независим мониторинг

Омбудсманът е независим орган, който насърчава и защитава правата на човека и основните свободи, включително когато те са засегнати от органи от властта или при предоставянето на обществени услуги.¹¹⁴ В правомощията на Омбудсмана е да разглежда жалби и сигнали за нарушения на човешки права, да извършва проверки,

¹¹⁰ Чл. 6а, ал. 4, т. 1, б. „б“ и т. 8, б. „г“ от ЗЗакрД.

¹¹¹ Решение № РД-12-8 на ДАЗД по реда на ЗДОИ.

¹¹² Чл. 7а и чл. 7в от Закона за лечебните заведения (ЗЛЗ).

¹¹³ Решение № 93-00-41 на ИАМИ по реда на ЗДОИ.

¹¹⁴ Чл. 2 от Закона за Омбудсмана на Република България, достъпен на български език тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135467520>.

да прави препоръки за отстраняване на нарушения, да изготвя доклади.¹¹⁵

Омбудсманът действа и като **Национален превантивен механизъм (НПМ)** и извършва проверки във всички места, в които се намират хора, които не могат да ги напускат по собствена воля, което включва, както психиатричните лечебни заведения, така и други институции като домове за хора с увреждания, защитени жилища и центрове за настаняване от семеен тип.¹¹⁶ НПМ действа като орган за защита от изтезание и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отношение или наказание и при посещенията си има право на достъп до всяко място и до всеки човек, пребиваващ в проверяваната институция.¹¹⁷ След извършване на проверка, НПМ изготвя доклад, в който отправя препоръки към съответните компетентни органи.¹¹⁸ В Закона за омбудсмана и Правилника за организацията и дейността му не са предвидени специфични правила за работа с хора с увреждания.

От запитването ни до Омбудсмана е видно, че тази институция, подобно на ДАЗД, регулярно установява случаи на насилие над хора с увреждания, настанени в институции.¹¹⁹

Законодателството не въвежда изисквания към проверяващите органи да следват специален протокол/методология за установяване на насилие, основано на пола върху хора с увреждания, нито предвижда ефективен механизъм за подаване на сигнали от страна на пострадали, намиращи се в зависимост от извършителя, каквито са случаите на институционално насилие.

Видно е, че ефективното наблюдение върху спазването на човешките права в системата за услуги и медицинска помощ за хора с увреждания е запазено само за

¹¹⁵ Чл. 19, ал. 1, т. 1 и т. 2 от ЗОРБ.

¹¹⁶ Чл. 28а, ал. 1 от ЗОРБ.

¹¹⁷ Чл. 28а, ал. 2 от ЗОРБ.

¹¹⁸ Чл. 28г от ЗОРБ.

¹¹⁹ Решение № 94-62 на Омбудсмана по реда на ЗДОИ.

органи на власт, като гражданският мониторинг е силно затруднен. Тази затвореност на системата трудно може да се оправдае, а и тя е чужда на други закони, които уреждат наблюдението върху затворени институции и достъпа на гражданските организации до тях. Например в Закона за изпълнението на наказанията и задържането под стража¹²⁰ взаимодействието с неправителствените организации е подробно развито, като на практика те могат да извършват посещения в затворите и арестите. Нещо повече – Законът за защита на животните¹²¹ също дава право на гражданските организации, сигнализирали контролния орган за нарушения срещу животни, да участват в проверките по такива сигнали, включително като посещават затворени институции тип „приюти“.

Достъпът на адвокати до местата за задържане и лишаване от свобода също е гарантиран от закона и това правило се нарушава много рядко.¹²² Авторите на настоящия доклад обаче сътрудничат по случай на настанен в резидентна услуга човек с увреждане, чиито адвокати бяха сериозно затруднени да го посетят там.

¹²⁰ Законът за изпълнение на наказанията и задържането под стража (2009 г.) е достъпен тук: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Chapter02-MHRM.pdf>.

¹²¹ Законът за защита на животните (2008 г.) е достъпен на английски език тук: https://eea.government.bg/bg/legislation/biodiversity/zljan_03.05.2016.pdf

¹²² Вж. подробно ЗИНЗС.

ПРАВНА РАМКА И ПОЛИТИКИ

04 Обобщение и оценка

- Като цяло нормативната уредба все още не отговаря на международните стандарти за защита от насилие, основано на пола, включително и особено срещу хора с увреждания.
- Не са криминализирани всички форми на насилие, основано на пола, нито специфичното насилие (включително полово базираното) срещу хора с увреждания. ЗЗДН също не дава всеобхватна защита на хората с увреждания. Насилието в системата за грижа не се разпознава като домашно насилие, липсват и мерки за защита, съобразени с уврежданията на пострадалите.
- Процесуалните улеснения за хора с психо-социални увреждания не са регламентирани в процесуалните закони, а тези в ЗХУ не се използват в задоволителна степен. Изискванията на Директивата за подкрепа на жертвите продължава да не са изцяло транспонирани.
- Социалните услуги в България са профилирани – за пострадали от насилие от една страна, за хора с увреждания – от друга. Услугите за пострадали от насилие, основано на пола са недостатъчни като брой и видове, не обхващат цялата територия на страната и като цяло не са съобразени с потребностите на жертвите с психо-социални и интелектуални увреждания. Липсата на услуги в общността за хората с увреждания води до тяхното институционализиране като мярка за защита от насилие, основано на пола.
- **В ЗСУ мониторингът е определен като дейност по анализ и оценка на правилата и политиките, а не като инструмент за непосредствено**

установяване на случаи на нарушения на човешките права. От друга страна, не са създадени ефективни възможности за подаване на сигнал/жалба от страна на ползватели на социални/здравни услуги, които са в уязвимо положение поради бариери, свързани с пребиваване в услуга, ограничаваща свободата им.

- Като цяло дейността по проверяване на услугите и здравните заведения е запазена само за органите на власт, което пречатства ефективния граждански контрол.
- Липсват нормативни предписания, които да задължават властите при извършване на мониторинг/проверки да следват специална процедура/методология за идентифициране на насилието, основано на пола, включително спрямо хора с увреждания.
- Към момента редица препоръки на Комитета на ООН за елиминиране на всички форми на дискриминация срещу жените за България не са изпълнени от властите. Между тях са препоръката за ратифициране на Истанбулската конвенция,¹²³ за включване в законодателството на всички форми на насилие, основано на пола и неговото ефективно преследване; за изграждане на ефективни независими механизми за подаване на жалби за жените, пребиваващи в психиатрични институции и центрове за социална закрила, за провеждане на подходящи обучения за професионалистите от всички сфери,

¹²³ Истанбулската конвенция не е ратифицирана от България, но през 2023 г. тя беше ратифицирана от Европейския съюз. ЕС се присъедини към Конвенцията само по отношение на въпроси от неговата изключителна компетентност, произтичаща от договорените общи правила в областта на съдебното сътрудничество, убежището и забраната за връщане, както и по отношение на институциите и публичната администрация на Съюза. Конвенцията е достъпна тук:

<https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-eu-accession-to-the-istanbul-convention>.

Подробен анализ на проблемите и дебатите свързани с приемането на Конвенцията е предложен от Българския център за нестопанско право в анализа „Законодателен и комуникационен наратив за домашното насилие“, достъпен тук: https://bcnl.org/uploadfiles/documents/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%20%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2_%D0%94%D0%9C_%D0%91%D0%A6%D0%9D%D0%9F_2023.pdf.

които работят с пострадали от насилие, основано на пола, за осигуряване на ефективен достъп до правосъдие и подходящи услуги за жените с увреждания, за включването на последните в процесите по формиране на политики и законотворчество и други.¹²⁴

- Не е налице и цялостна синхронизация на законодателството с КПХУ. Макар да са направени някои крачки в тази посока, все още националното законодателство поставя редица бариери пред хората с увреждания.
- Запрещението, което все още е единственият способ за осигуряване на защита на хората с увреждания, който де факто е много повече способ за ограничаване на права, отколкото за защита, все още съществува в България, в една изключително архаична форма.¹²⁵ То създава и редица други невидими бариери пред хората с увреждания, независимо от измененията в ЗЗДН от 2023 г. Също така, не е налице възможност за ползване на лесни за четене материали, достъпност на информация за правата и пътищата за реализирането им от страна на хората с увреждания.

¹²⁴ Вж. подробно CEDAW's Concluding observations on the eighth periodic report of Bulgaria, 2020, достъпни на английски език тук <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/062/19/PDF/N2006219.pdf?OpenElement>.

¹²⁵ Запрещението като институт е уредено в Закона за лицата и семейството (достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2121624577>), приет през 1949 г., останал непроменен в тази част от тогава. По Конституционно дело 10/2014 г. беше отказано да се обяви противоконституционността на нормите, уреждащи съществуването на запрещението с мотивите, че то съществува само защото няма нищо друго в националното ни законодателство, което да осигури закрила на хората с увреждания. КС призна, че нормите са остарели и препоръча спешни мерки за попълване на законодателната празнота и привеждане на законодателството в съответствие с чл. 12 КПХУ. Въпреки това, до момента на изготвяне на настоящия доклад, почти 10 години по-късно, изменение не е налице.

04

**Интервюта и фокус групи –
Рискови фактори и бариери
пред достъпа до подкрепа и
правосъдие**

ИНТЕРВЮТА И ФОКУС ГРУПИ – РИСКОВИ ФАКТОРИ И БАРИЕРИ ПРЕД ДОСТЪПА ДО ПОДКРЕПА И ПРАВОСЪДИЕ

01 Опитът на жените и децата с интелектуални и психо-социални увреждания

„И аз я питам „Какво насилие?“. И тя разбра, че аз не осъзнавам, че ме тормозят сексуално.“¹²⁶

Детство, вид насилие, семейна подкрепа, досег със системата за „грижа“, досег с полиция и съд, достъп до услуги за пострадали от насилие – тези основни моменти в житейската история на всеки интервюиран/а са различни и многообразни, но позволяват и общи изводи, които представяме в тази част на изследването.

Сигнализиране на властите от страна на пострадалите

„Какво ме е спирало? Все си мислех, че няма да мога да се измъкна от това положение.“¹²⁷

Търсенето на помощ при преживяно насилие, основано на пола зависи от възрастта на пострадалия, отношенията му с извършителя, наличието на подкрепа от близки, достъпността на услугите за подкрепа, обществената стигма, както и от отговора на институциите – законодателно тяло, полиция, прокуратура, съд. Общ извод, следващ от интервютата, е че пострадалите почти никога не подават сами оплакване до властите непосредствено след извършване на насилието. Причините за това са различни: опасения от институционална дискриминация на база увреждане, срам, страх, недоверие към властите:

„Спираше ме това, че той непрекъснато ме заплашваше от рода на това, че ще ми вземе

¹²⁶ От интервю с жена, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

¹²⁷ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

децата.¹²⁸

„Скептична съм, защото съм с тежка диагноза [...] от психиатрията и непрекъснато това нещо ми беше втъпявано - че няма да мога да се оправя. Те непрекъснато ме бяха тъпчели.“ [говори за бившия си съпруг и въпроса с родителските права върху децата].

129

„Ами, то е срамно да се разказва, не знаеш как ще реагира ответната страна. Единият вариант е да ти се подиграват цял живот. Другият вариант е да те отхвърлят [...].“¹³⁰

„Какво ме е спирало? Все си мислех, че няма да мога да се измъкна от това положение. Но вече като се обадох на 112, те веднага реагирах. [...] Точно тогава почваха домашните насиллия над жени, над деца и тогава вече реагирах. Преди това - 2006-а, 2007-а, 2008-а година, нямаше такъв закон, който потвърждава това домашно насиллие и аз не можех да го съдя като ограничител.“¹³¹

Сериозни бариери пред пострадалите, живеещи в институции, са недоверието във властите, липсата на доказателства (основен проблем при домашното насиллие по принцип), както и възможността да бъдат репресирани, когато се оплакват от действията на персонала на институцията, в която са настанени:

„Били сме свидетели на шамари, дори бой от служители към живущи. Но за съжаление нямаме доказателства и начин не сме намерили, за да помогнем. [...] Аз опитах да се оплача. Директорката, обаче, тя някак си се настрои против мен. Беше направила екипна среща с всички служители, плюс мен и моята приятелка [посочва името] и беше установено, според нея, че аз не съм спазвала режима в къщата.“¹³²

„Избягах, върнаха ме някъде след два месеца и ме настаняват в изолатор, с вързани ръце, с белезници, малтретиран, пребит от бой.“ [мъж, многократно бягал от институции

¹²⁸ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насиллие.

¹²⁹ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насиллие.

¹³⁰ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насиллие.

¹³¹ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насиллие.

¹³² От интервю с жена с увреждане, живееща в институция.

тим „домове“, в които е бил държан в нечовешки условия].¹³³

Начинът, по който контролните органи проверяват/мониторират институциите също не окуражава хората, настанени там да подават оплаквания:

„Еми, казват им ден, два преди проверката, че ще има [проверка на] еди-коя си дата. Чисти се къщата основно, трябва да е изрядна, подредена. И събират ни, показват ни, хвалят ни, казват колко ни обгрижват, че сме като техни деца. В много от случаите [служителите на дома] не дават възможност да говорим - ние живущите. И другото, което е - последната ми проверка - на мен почти не ми се даде възможност да остана с човека, с проверяваща жена, която беше. Имаше човек просто, защото те не искат нещо да кажа против тях, нещо да не стане гаф за тях.“¹³⁴

Реакцията на властите

Общото впечатление е, че в общуването си с компетентните органи пострадалите не винаги са получавали подкрепа, не са били изслушвани, не са получавали информация за своя случай или съответната процедура по разбираем за тях начин. В някои от случаите пострадалите не са получили никаква подкрепа, нито защита от извършителите на насилие.

Само една от жените, с които разговаряхме сподели, че органите на полицията са я изслушали и информацията, която са ѝ предоставили, е била на достъпен език:

„Да, те много разговаряха с нас, един по един и с двете деца разговаряха, и с мен разговаряха. [...] Да, абсолютно всичко ми обясниха.“¹³⁵

Не са такива обаче впечатленията ѝ от съда, гледал делото по Закона за защита от домашното насилие: *„Аз исках да бъде изслушана [името на дъщеря ѝ] [...] но не беше*

¹³³ От интервю с мъж с увреждане, живял в институция.

¹³⁴ От интервю с жена с увреждане, живееща в институция.

¹³⁵ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

изслушана от съда. Щеше да е по-добре [съдията] да ме беше питала въпроси.¹³⁶

Друга жена обаче сподели, че опитът ѝ с органите на полицията е бил негативен: *„Не ми искаха никакви показания на мене, ама нали откъде го знам, откъде го познавам [...] Нищо на мен не ми обясниха. [...] Ама, много кратко ме питаха откъде го познавам [...] и това беше всичко. И нали повече информация искаха от персонала, не от мен. Даже аз, когато се обадох втория път, един от полицаите вика: “Ами ти го викаш, после се оплакваш.” [...] Колкото пъти е било подаване на сигнал срещу него, те [полицейските служители] са ходили в офиса при госпожите, а не при мен. Сякаш те знаят какво е станало, а не аз. Викали са ме в офис. Обаче те [служителите на дома] са говорили вместо мене. Да. И аз само слушам [...], а няма да ме питат „това така ли е?“¹³⁷ Тази жена не е присъствала на заседанието по делото ѝ по ЗЗДН, тъй като не е била сигурна, че архитектурната среда е достъпна и се е страхувала дали няма да срещне ответника в съдебната зала.*

Когато става въпрос за жертва с увреждане, възможна реакция на властите е тя да бъде изключена напълно от процеса по събиране на доказателства. Такъв е случаят на момиче, станало жертва на сексуално насилие в училищна институция за деца с увреждания, което никога не е било разпитвано, а вместо това сведения/показания са снемани само от неговите близки. В рамките на разследването на детето е правена психиатрична/психологична експертиза, която не е предоставена на неговите родители, нито им е разяснено нещо във връзка с обследването: *„Никой не ни обърна внимание. Психолозите просто ми взеха [името на детето]. Проведоха някъде около час, час и половина, мисля, че беше срещата.“¹³⁸ Наред с това, процесуалните действия не са били съобразени със състоянието на детето: *„[...] и аз им обяснявах [на полицаите], че всъщност те са майки, но те не са майки на дете с увреждане и че медицинският преглед [гинекологичен], ако не се проведе с упойка, ще ѝ нанесе много повече вреди,**

¹³⁶ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

¹³⁷ От интервю с жена, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹³⁸ От интервю с родител на дете с увреждане, преживяло сексуално насилие.

отколкото ползи [...]. И изгубихме много време, в което трябваше да се обясняваме. Те се опитваха да накарат [името на детето] да легне върху масата, където трябваше да се изпълни това. Десет човека не можехме да я удържим. Аз рева и обяснявам, че не става, защото тя е аутист [...]. Не можеш да я накараш да легне на медицинска маса, защото просто я е страх [...]. Беше много страшно, наистина беше ужасно.“¹³⁹

„Системата беше абсолютно безучастна. [...] То няма система, те не знаят как да реагират, когато има случай с извършено насилие срещу човек с увреждане. Те нямат представа, нито една от институциите не знае как да работи при такива ситуации. Това е факт.“¹⁴⁰

Прилагане на мерки, предоставящи процесуални улеснения идентифицирахме само по случая на непълнолетно момиче, което обаче още при идентифициране на насилието е било подпомогнато от организация-доставчик на услуги за пострадали от насилие: разпитите са се провеждали в присъствие на психотерапевтката му, при разпита пред съдия, последният е провел изнесено заседание в позната на детето среда (в приюта за пострадали от трафик, където детето е било настанено), при разпитите са провеждани почивки. За съжаление и в този случай детето се е сблъскало с различни бариери: един от разпитите е продължил около седем часа [с почивките]; не винаги момичето е разбирало задаваните му въпроси, но се е срамувало да го каже; многократните разпити са му повлияли негативно: „Еми те [разследващите полицаи] питаха дали ги разбрах, и аз казах „да“, защото ме беше срам да кажа „не.“ [...] Много бях притеснена [...] Нямахте нищо да казвам.“ [ако терапевтката ѝ не е била с нея по време на разпитите].¹⁴¹

Сигнализиране и реакция на системата за социална и медицинска грижа

Общият извод от споделеното с нас, е че системата за грижа не реагира подходящо на

¹³⁹ От интервю с родител на дете с увреждане, преживяло сексуално насилие.

¹⁴⁰ От интервю с родител на дете с увреждане, преживяло сексуално насилие.

¹⁴¹ От интервю с дете, преживяло трафик на хора.

оплакванията от насилие и няма капацитет да разпознава симптомите на преживяното насилие. Показателна е историята на жена, преживяла тежко домашно насилие в институцията, в която живее, от страна на бившия ѝ партньор, който обаче е бил външно за институцията лице. Когато тя съобщава на персонала за насилието, отговорът е обвинения към нея самата, отказ да ѝ бъде помогнато, опити да бъде преместена на друго място. Тази жена се осмелява да сподели с персонала, едва когато насилието става нетърпимо, но отговорът е: *„Ами, аз какво да направя? Ти си виновна. Справи се сама, [директорката на дома] вече ти намира място, но ние не можем да помогнем.“*¹⁴²

Прикриването на насилието, извършено от служител в институция, също е модел на поведение, с който пострадалите и техните близки се сблъскват: *„Аз получих заплахи от страна на директорката, в смисъл въобще държанието ѝ беше страшно. Обясни ми как аз съм луда, ако си мисля, че някой ще ми обърне внимание. Беше доста тежко.“*¹⁴³

Идентифицирането на насилието върху жени с увреждания и сигнализирането на властите сякаш тотално липсва в системата за психиатрична грижа: две от жените, с които говорихме са били хоспитализирани в психиатрични болници, но преживяното от тях насилие никога не е вземано предвид от болничните власти: *„Тогавя вследствие на побоя [...] ме хоспитализираха [...] те влизаха само и питаха какво ми е състоянието [...] Те просто влизат, дават лекарството, питат как се чувстваш.“*¹⁴⁴

Тази жена не е споделила сама с персонала на психиатричната болница какво преживява въкъщи, защото не е чувствала, че може да го направи. Никой по време на хоспитализациите ѝ не е разпознал признаците на насилие, а дори и да ги е разпознал, не ѝ е предложил нищо освен администриране на медикаменти. В допълнение престоят на интервюираната в психиатричната болница показва отдавна известен проблем в

¹⁴² От интервю с жена, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹⁴³ От интервю с родител на дете с увреждане, преживяло сексуално насилие.

¹⁴⁴ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

България:

„Изобщо никой не ми каза защо я слагат [диагнозата] и на какво основание я слагат [...], но аз също си спомням, че втория път беше ме страх да не ми вземат децата [...]. Лекарствата бяха много силни. [...] Не се чувствах добре, викаха, крещяха, непрекъснато идваха нови и нови пациенти, които викат, крещят. И все такива случки на жени, които са тормозени от мъже [...] Беше отвратително, то там няма условия [...] в тия болници. И отношение няма [...], третират те като добиче.“¹⁴⁵

За липса на подкрепа и несигнализиране на властите съобщава и друга жена с увреждане, хоспитализирана за операция след преживяно насилие:

„Някой попита [...] ще съдя ли тази, която ми го е причинила, тя се представи за жена, а се оказа, че е мъж [...] Щяха да ме изгонят, защото съм с психиатрична диагноза. Майка ми дойде да ме види и ѝ казаха „Или си оставаш при нея в [болницата] да я гледаш, както при другите, или си я вземаш вкъщи.“¹⁴⁶

Същата жена е претърпяла 48 хоспитализации в психиатрични болници/клиники, но никога не е получила подкрепа за преживяваното още от детството насилие. Когато е споменала за част от това насилие, лекарите не са ѝ повярвали:

„Да, в София започнах да го споменавам сексуалното [насилие], те май много не повярваха. И това го има също - ти им казваш, те смятат, че всичко е плод на психозата. В един момент не им се занимава.“¹⁴⁷

Престоите на интервюираната в заведенията за психиатрична грижа също разкриват нарушаване на правата ѝ и неадекватно отношение:

„За това първите две седмици или поне първите 10 дни си на инжекции, на страшно тежки и силни лекарства и ти си в някакво състояние полукоматозно. Нещо такова е,

¹⁴⁵ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

¹⁴⁶ От интервю с жена с увреждане, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

¹⁴⁷ От интервю с жена с увреждане, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

*такова е чувството. Това са първите две седмици, докато се натрупат лекарствата [...]. Минава визитация сутрин 10 минути и айде. После правиш нищо, седиш и ревеш, ходиш по коридора и плачеш [...].*¹⁴⁸

Достъп до услуги за пострадали от насилие, основано на пола

На повечето от интервюираните никой не е предложил/осигурил достъп до услуги за пострадали от насилие, основано на пола. Единственото изключение е непълнолетно момиче, което е било настанено в приют за пострадали от трафик на хора. На жените, преживели психиатрични хоспитализации, никой от медицинския персонал не е предложил, нито ги е насочил към психо-терапевтична подкрепа – било под формата на социална услуга, или като частна услуга. Една от жените, с които говорихме е била информирана за възможността да ползва такава услуга от социалните работници, но е отказала и е предпочела да се довери на психиатъра си.

*„Аз не знам какви услуги съществуват. И съществуват ли изобщо? Знам, че има такава, как се казва...диспансеризация, но само в София е налично към [наименование на лечебно заведение].*¹⁴⁹

*„Не, и да е имало [психолог] аз не съм, не [са ми казали], там беше много страшно, имаше много лоши случаи. По-зле от мене бяха. Беше много страшно.*¹⁵⁰

Достъпът до такива услуги очевидно е още по-затруднен, когато пострадалата живее в институция. Показателен е случаят на жена, на която резидентната услуга, в която пребивава, е отказала каквото и да е съдействие да получи психо-терапевтична подкрепа: *„Тя [лице от персонала] каза: “Намери си сама психолог.” [...] Не, никой нищо не ми предложи [...] щото аз съм стигнала до момент, в който, докато спя и съм си ревала едновременно. Обаждам се по телефона, то беше тогава зимно време в седем часа. Казах ѝ, “сестро, аз докато спя - рева, имам нужда от помощ”, [сестрата отговори]: „Ами*

¹⁴⁸ От интервю с жена с увреждане, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

¹⁴⁹ От интервю с жена с увреждане, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

¹⁵⁰ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

ти, ако така продължаваш да ревеш, ти не си за психолог, а за психиатър.¹⁵¹ Вместо да получи подкрепа, пострадалата е станала обект на опити да бъде изгонена от резидентната услуга: „Още малко ти остана. [името на директорката] ти търси място. Няма да се притесняваш, там, където ти търсят място ще ти е по-добре [...] и баш на моя рожден ден, аз вместо подарък получих и докладна, да се подпиша, че съм съгласна да се махам, а то не е така [...]. Тя [служителка на институцията] ми стои на главата и ми казва какво да пиша, но аз го правя, защото тогава не знаех на кой свят съм.“¹⁵² Състоянието на интервюираната от нас млада жена естествено се влошава, дори започва друга травмираща връзка, прави опит за самоубийство, но дори и тогава персоналът на дома не ѝ предлага съответна подкрепа: „След като вече бях се нагълтала с лекарства, чак тогава, разбра, че имам нужда от психолог, а не когато някой ми посяга или ми къса дрехите [...].“¹⁵³

Положението на пострадалите по време на Ковид-19 рестрикциите

Част от интервюираните споделиха, че по време на пандемичните ограничителни мерки институциите за социални услуги и психиатрична помощ са били затворени за външни лица и дейностите в тях – ограничени. Интервюирана жена сподели, че едно от указанията за институцията, в която живее е било „да не се влиза“ вътре от външни лица¹⁵⁴; друга жена, претърпяла психиатрична хоспитализация сподели:

„Да, и режимът беше затворен. Няма излизане, седиш между четири стени и задушно, едни и същи хора и хоспитализацията трае най-малко три седмици - най-малко, пък тогава ме държаха повече.“¹⁵⁵

Друга жена, чието дело за развод по взаимно съгласие е разгледано по време на рестрикциите, сподели, че насрочването на заседанието се е забавило „доста“.¹⁵⁶

¹⁵¹ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹⁵² От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹⁵³ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹⁵⁴ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие, живееща в институция.

¹⁵⁵ От интервю с жена с увреждане, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

¹⁵⁶ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

4.2 Интервюта с професионалисти

4.2.1 Интервюта с професионалисти, които оказват подкрепа на пострадали, включително при докладване на насилие

„Дори ние, когато си говорим, НПО-тата, някак си, когато говорим за хора, пострадали, примерно, от домашно насилие, тотално ги изключваме пострадалите, които са с увреждане, те просто не стигат до нас [...]. Това означава, че има страшно много трудности да стигнат дори до нас, които сме публични и ни има толкова време и т.н. И дори, когато ние се събираме и работим, и коментираме за различни закони, групата на хората с увреждания липсва, винаги липсва.“¹⁵⁷

В този раздел представяме опита и наблюденията на специалистите, които имат за задача оказването на подкрепа на пострадалите: НПО, доставчици на услуги за пострадали от насилие и за хора с увреждания.

Видове насилие

Видовете насилие, основано на пола, с които специалистите се сблъскват включват домашно насилие (физическо, психическо, сексуално, родителско отчуждение), сексуално насилие, трафик на хора, ранни бракове, насилие (физическо, сексуално, психическо) в услуги – социални, здравни. Специалистите разпознават и форми на домашно насилие, специфично засягащи хората с увреждания: negliжиране на психично-здравните им нужди и ограничаване на правата им поради наличието на диагноза у пострадалите:

„[...] тя беше диагностицирана още от ранна възраст с тази диагноза, която не се поставя на деца, с цел майка ѝ да я контролира [...] Потресаващото беше, че освен че беше

¹⁵⁷ От интервю с адвокат, управител на НПО, предоставящо услуги за пострадали от насилие, основано на пола.

принудена да взема медикаменти, трябваше периодично да лежи в психиатрична клиника - нещо, което момичето не искаше [...].¹⁵⁸

„[...] беше първоначално заведено дело за задължително лечение на жена, която излезе в хода на делото, че всъщност е обект на домашно насилие. [...] И мъжът ѝ понеже води дела за родителски права, беше направил такова производство за задължително лечение, което падна в съда [...]. Този алгоритъм, който следват двойките, в които единият от хората има психично разстройство или интелектуално затруднение - или се поставя под запрещение човекът и остава в пълна зависимост от насилника, или се води някакво дело за задължително лечение с аргумента, че е опасен за околните. [...]“¹⁵⁹

Отделно от това липсата на подкрепа за майките с увреждания, стигматизирането им и психическото насилие върху тях в рамките на семейството, води до случаи, в които родителският им капацитет намалява или се отрича. Отговорът на семейството и на властите обаче не е съсредоточен върху подкрепата към майката, а към „опазването“ на детето/семейството: „[...] В последно време страшно много жени с психични разстройства се появяват в дела за мерки за закрила [на деца] [...] това са случаи, в които не е подкрепена да полага грижи по-скоро, не е подкрепена в нейната родителска роля, не развива родителски капацитет, не са полагани достатъчно грижи за психичното ѝ здраве. [...] Виждали сме случаи на майки предимно, които са с психични разстройства, особено в следродилна депресия, които са оставени ужасно дълго време в това състояние. Имахме една жена, която е с анорексия, която беше докарана до много, много тежко състояние. Почти не можеше да се движи, вече не можеше да ходи. [...] Но мъжът ѝ не разпознаваше това състояние като критично. Доста често [...] са виновни, че са болни, че са мързеливи, че са лоши хора заради психичната си болест.“¹⁶⁰

¹⁵⁸ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁵⁹ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁶⁰ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

Докладване на насилието от пострадалите

Като цяло подкрепящите специалисти не се натъкват на много случаи на насилие, основано на пола спрямо жени и деца с психо-социални и интелектуални увреждания, тъй като тези случаи достигат до тях (и до властите) много по-рядко.

Причините се коренят в положението на изолация и свръхконтрол върху пострадалите, неразпознаването на насилието, недоверието в институциите, липсата на ефективни средства за докладване, липсата на активни действия у властите за установяване на такива случаи по собствен почин, липсата на подкрепящи услуги: *„Не го идентифицират като насилие, не го назовават като насилие, не познават формите на насилие. Това са хора, които първо не са лекувани адекватно, не са подкрепени адекватно и в болестта си, и в родителския си капацитет. Така че според мен една от причините да не бъде назовавано като домашно насилие е, че те просто го смятат за норма това. Толкова са свикнали да са отхвърлени, стигматизирани, обиждани, че някак си това вече е норма по-скоро, отколкото някакво нормално отношение и подкрепа.“¹⁶¹*

„[...] Ако има психично-здравна трудност е абсолютно невъзможно [докладването], защото те имат и физическа зависимост от насилника, и психологическа зависимост от насилника. Това е въпрос на оцеляване. Нашите хора са ужасно бедни, ужасна бедност, ужасна зависимост, бедност, невъзможност да се артикулира понякога. [...] Когато станат обект на насилие няма независим механизъм, по който да се проверява дали има насилие. Особено, когато са в такива взаимоотношения - живеят заедно жертвата и насилникът.“¹⁶²

„Това, че повечето хора с интелектуални и физически затруднения трудно общуват с останалия свят и не споделят. Нужно им е време, за да спечелиш доверието им, за да споделят какво се случва, има някои от тях пък невербални. Има други, които не умеят да изказват чувства и емоции. Това са обстоятелствата и факта, че са ограничени и

¹⁶¹ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁶² От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

затворени в резидентни грижи и услуги, както ги наричат *Ви*.¹⁶³

„Ето, давам пример за резидентната грижа. Хората се страхуват да потърсят помощ, тъй като те са настанени там. Те казват „Аз търпя, това мога да изтърпя, това мога да изтърпя. Ти ще си отидеш, ти си тук временно, ти ще си отидеш, но аз ще остана тук.“ [...] в момента, в който от самият персонал разбраха, че ставаме малко по-близки с техните потребители, просто им ограничиха достъпа, като казаха „Повиши се заболеваемостта и ние не можем да ви пуснем.“¹⁶⁴

„[...] трудностите са свързани с това, че не се самозаявяват, не търсят помощ и не се разпознават като жертви [...] Ами, риска идва най-вече от състоянието, диагнозата, уменията им да се предпазват, средата, която или също е обременена със същите заболявания, или такава липсва. Те много по-трудно също се реализират на трудовия пазар, съответно икономически са зависими. Много често така заживяват на партньорски начала с някой, който им дава покрив, храна. Да кажем [това] е някаква псевдо грижа, но за сметка на това той ги малтретира физически. Подлагат ги на домашно насилие, те няма къде да отидат, съответно стоят там. Ако временно бъдат изведени от тази система, са настанени в кризисен център, да кажем. След това няма къде да отидат на по-сигурно и защитено място. И им се струва насилническата и престъпната среда по някакъв начин, единственият вариант и единственото сигурно, нали колкото и несигурно и застрашаващо да е то.“¹⁶⁵

Докладване на насилието от страна на системата за грижа

Докладването на случаите на насилие от страна на системата за грижа има два аспекта: докладване (съдействие за докладване) на случаи, настъпили извън тази система и на случаи, настъпили в самата система.

По мнението на интервюираните специалисти случаите на насилие, настъпили в самата

¹⁶³ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁶⁴ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁶⁵ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

система от грижи, се докладват рядко/прикриват се. Причините за това са неразпознаването на насилието (за по-меките форми, като емоционално и психическо), страхът от санкция, трудностите при управлението на случая:

„Просто допускам, че това се случва системно. Просто не се докладва, защото директорът на институцията трябва да предприеме доста сериозни действия, а той няма и много възможности за интервенции...Ние трябва се погрижим за тези хора - разделените. Никой не би ги взел в кризисен център, защото ползват резидентна социална услуга, по Закона за домашното насилие това не се води домашно насилие, защото са в институция. Няма къде да отидат, истински няма къде да отидат двамата. Подозирам, че това са един милион аргументи, които могат да доведат до това да се ограничи докладването и ако се докладва, със сигурност ще започнат разследвания. Има голям риск да попадне директорът или управителят под обстрела на всяка агенция за качество на социалните услуги.“¹⁶⁶

„Имали сме случаи на сексуално насилие в психиатрична болница. [...] Тя лежеше в психиатрия, докладва за сексуално насилие от страна на санитар, докато е на лечение в психиатрията. Пуснахме писмо до ръководителя на отделението. [...] Те не образуваха досъдебно производство, разпоредена е проверка - било психотична продукция.“¹⁶⁷

“Първо не разпознават видовете насилие, после не знаят какво да правят с него, но умират от ужас.“¹⁶⁸

Сигнализирането за извършено насилие от системата за грижа е по-често, когато то е извършено на друго място – в семейството на жертвата, в друга услуга/лечебно заведение. В някои случаи специалистите полагат усилия да окуражат пострадалата жена сама да подаде сигнал/да заведе дело по ЗЗДН и не предприемат действия по сезиране на други институции, ако самата тя не е съгласна. В други случаи доставчиците на услуги сами сезират компетентните органи (социални служби,

¹⁶⁶ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁶⁷ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁶⁸ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

прокуратура), но в повечето случаи липсва съответна реакция от последните (вж. следващия раздел).

Реакцията на властите през погледа на специалистите в услуги

Идентифициране на насилието

Интервюираните специалисти споделят за случаи, в които властите изобщо не успяват да идентифицират насилието върху жертвите с психо-социални/интелектуални увреждания. Това, като че ли се дължи най-често на липсата на способности за разпознаване на насилието, но и на предразсъдъци:

„Затова, защото в тяхната представа и нагласи, и възприятия това, което прави е доброволно и това, което е преживяла не е изнасилване.“¹⁶⁹

Участие на жертвите в наказателните производства

Специалистите, с които разговаряхме определят като сериозен проблем липсата на механизми за подкрепа на жертвите, така че те да бъдат изслушани в наказателното производство, както и изключването им като свидетели поради наличието на психо-социално/интелектуално увреждане: *„С една експертиза за свидетелска годност и е до там. Ако жената е жертва на насилие, основано на пола никой съд няма да кредитира нейните свидетелски показания, ако няма и други свидетели. Защото зависи от медицинската експертиза, изцяло от медицинската експертиза. Няма обучени професионалисти, които да подкрепят и съда, и жената в производство, където тя е жертва на насилие, основано на пола, за да може съдът да чуе нейните аргументи, да ги разбере, да ги интерпретира, да ги валидизира, няма такива. Лежим на предимно психиатрична експертиза, която често ще каже, че няма свидетелска годност да дава показания. [...] И процесуални улеснения няма по отношение на справедлив съдебен*

¹⁶⁹ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

процес. То няма такива обучени хора, които да подкрепят човека в производството.¹⁷⁰

„При тях е най-ограничен достъпът до правна помощ и до правосъдие. Определено, защото пак нали е свързан със състоянието им и със заболяването, което имат. [...] Разпитват ги, да не говорим за нещата едно на ръка, но при една експертиза, психиатрична да кажем, се констатира много често годността им за свидетели. Тоест те нямат пълноценно участие в следващи етапи на наказателния процес. [...] Тук е мястото да кажа, че посредничеството би било много ценно в контактите на тези хора с разследващи органи, с правораздавателни органи.“¹⁷¹

„Много са разпитите, по различна линия. Дълго продължават, изтощителни са. [...] Преповтарят, преживяват от психологическа гледна точка, те се травмират, неспокойни са преди разпита, отразява се на съня им, на целия им психологически и емоционален свят. Разпитите са свързани с много вегетативни преживявания, с изпотяване и изчервяване, тремор на ръцете, чупене на пръсти, блокаж. При пресилен травматичен спомен съзнанието се опитва да се съхрани и най-добрият начин да се съхрани, е да блокира. Много често аз съм присъствала на такива разпити, разпитващият от среща не е сензитивен към проблема и го приема като да [жертвата] прикрива, като да не иска да разкаже истината.“¹⁷²

Отговорът на властите след идентифицирането/докладването на насилието през погледа на специалистите от услугите

Интервюираните от нас специалисти разказаха за различни случаи на насилие върху жени и деца с психо-социални/интелектуални увреждания, в които реакцията на социалните служби, полицията, прокуратурата и съда е неудовлетворителна. Основна причина е липсата на координация и разписан механизъм между различните институции и доставчици на услуги, когато жертвата е пълнолетно лице (такъв има за

¹⁷⁰ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁷¹ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁷² От интервю с психолог, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

децата): „С непълнолетните там нещата са някак си много по-ясни и регламентирани [...] има координационен механизъм [...] междуинституционален е подходът и се действа по така предприетите стъпки [...]. Следваме един общ план за работа. Имаме срещи, които се протоколират. Не стои така въпросът с пълнолетните, обаче. Там координацията е доста по-затруднена, доста по-затруднена. Участието на социалните служби е минимално[...].“¹⁷³

„Аз мисля, че една от причините да не се сезират властите е, че много добре знаем какво може и какво не може да се случи. Непознаване на процесите и правото. Просто не работят на адекватно ниво, колко сме сезирали власти? Тая история с болницата - разпоредена е проверка, не са констатирани нарушения. [...] Едно момче имахме с тежко интелектуално затруднение, което категорично беше жертва на домашно насилие. Момче на 18 години беше навършени. [...] И след като го изписаха от болницата, го поставиха под запрещение, майка му стана настойник, тая, която го negliжираше. Писахме писма до прокуратура, прокуратура не образува досъдебно производство. [...] Тоест, той остана в изключително сериозна зависимост. Тя му е настойник, тя му е личен асистент. [...] Писахме до омбудсмана, писахме до Министерството на труда и социалната политика, писахме до общината, до прокуратурата, съдът...Аз по-голям кошмар не съм виждала през живота си [...]. Ами аз се чудя дали не е починал, наистина, но всичко, което може да се извърви, се извървя.“¹⁷⁴

Достъп до социални услуги

Основният извод, който може да се направи от интервютата, е **липсата на интегрирани социални услуги за хора с увреждания, преживели насилие, основано на пола**. Специалистите, които работят с хора с увреждания, се сблъскват с липсата на достатъчно услуги за жертви на насилие (в някои части от страната такива няма), но от друга страна се сблъскват и с липсата на такива услуги, пригодени и за

¹⁷³ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁷⁴ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

хора с увреждания.

„Не, специализирани [услуги] за хора, които имат увреждания, не, няма. И това е много голям проблем, тъй като, когато се налага да настаним лице, жертва на насилие, първото нещо, което ни задават като въпрос е как е психически, физически, има ли някаква диагноза? Ако има диагноза, то няма как да бъде настанено в кризисен център, тъй като в кризисния център са жени и деца, жертви на насилие, които нямат увреждания [...]. Няма къде да бъдат настанени.“¹⁷⁵

„Ами, понякога е нужна на хората, които работят с други хора с увреждания, освен финансова подкрепа, и други стимули, за да могат те да имат възможността и спокойствието да работят с хора, които имат увреждания. Говорим за специални материали, примерно, ако сега дойде при мен човек със зрително увреждане, първо аз не съм обучена да откликна на неговите нужди и второ - нямам необходимите материали; или ако дойде човек слабо чуващ или нечуващ. Нямам това обучение да общувам с него, освен писмено. Тоест аз не знам неговия език, така че има си едни специфики, които са необходими [...]. Тук обаче опираме до финансовата възможност, има и много технологии нови, които могат, както казвате вие, комуникационни посредници, има методи и начини да се общува, но пак опираме до финансиране [...].“¹⁷⁶

Поради липсата на услуги за хора с увреждания в общността, включително такива за независим живот, в крайна сметка се стига до институционализация за пострадалите: дори и в началото да бъдат подкрепени от доставчиците на услуги за пострадали, жертвите накрая биват премествани в групови домове: *„Настанихме я в дом в близост до града. [...] Дом за лица с умствена изостаналост“.*¹⁷⁷

„За изключително кратък срок е намерена подходяща общинска социална услуга: Център за настаняване от семеен тип за хора с психични разстройства. След болницата

¹⁷⁵ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁷⁶ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁷⁷ От интервю с психолог, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

я поемаме ние и я насочваме към транспортиране към следващата социална услуга“.¹⁷⁸

„Няма услуги в общността за хора с интелектуални затруднения, както и за хората с психични. Само резидентни услуги - няма друго. Няма и нищо за превенция - 90% от Националната карта са услуги от резидентен тип - това е скандално! КЦ е за 6 месеца, но след това няма нищо като подкрепящи услуги, не се насочва към услуги.“¹⁷⁹

Липсата на интегрирани услуги за жертвите на насилие, които имат увреждания, води и до случаи, в които престоят им в услугите за жертви на насилие [които са краткосрочни] се продължава значително: „[...] две години това лице трябваше да бъде в услуга за жертви на трафик. [...] При нас няма къде да отидат и ние започваме да действаме вече като една услуга за деца с увреждания, а не като спешен прием на хора, които са претърпели инцидент, което е много и неефективно, и нередно, нали нашите услуги си изпълняват предназначението в един момент.“¹⁸⁰

Липсата на интегрирани услуги за пострадали от насилие, основано на пола, които да обхващат и хората с увреждания, води до ситуации, в които дори достъпът до правна помощ е затруднен:

„Това, което на мен ми липсва като специалист, който подкрепя хора с увреждания, е юридическата страна на нещата. Аз не съм компетентна и нямам под ръка юристи, към които да се обърна да ми разтълкуват актуалната ситуация.“¹⁸¹

Положението по време на Ковид-19 рестрикциите

Констатациите на интервюираните специалисти са, че по време на Ковид-19 рестрикциите рискът от насилие се е увеличил, особено в резидентните услуги:

„По време на локдауна знаете, че всички бяха заключени, затворени и изолирани. Това,

¹⁷⁸ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁷⁹ От интервю със социален работник към услуги за хора с увреждания.

¹⁸⁰ От интервю с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁸¹ От интервю с психолог и управител на НПО, доставчик на услуги за хора с увреждания.

в много голяма степен важеше за хората с увреждания, тъй като те по предиспозиция са много по-уязвими от останалите. [...] Това, че те бяха изолирани ги изложи на по-голям риск от насилие. Не говоря само от страна на обслужващия персонал и персонала, който полага грижи за тях, а и на насилие един към друг“.¹⁸²

От друга страна преминаването на услугите в общността в дистанционен/онлайн режим е затруднило достъпа до тях и е намалило тяхната ефективност: *„По времето на Ковид затвориха и социалните услуги [...] Минахме в онлайн режим [...]. Минимум услугите не трябва да се затварят, защото те са единствените проводници на права, трябва да са обезопасени и осигурени, но не може да има заповед на министъра, че трябва да прекратят работата си. Трябва да има възможност хората да имат достъп до комуникационни средства [...]“.¹⁸³*

„Не допускаха външни хора, включително и роднини, близки. Това беше [...] режим на свиждане нямаше включително.“¹⁸⁴

Насилието като причинител на увреждане през погледа на специалистите в услуги

Специалистите от тази група идентифицират насилието (включително институционалното) и неадресирането на психическата травма от него като фактори, които могат да причиняват увреждане:

„Имам клиентки, случаи, с които съм работила, които отключиха психози. Биполарно афективно разстройство в следствие на преживените травми. Те бяха диагностицирани.“¹⁸⁵

„И тук отново говорим за жена, която е със смесена диагноза - биполарно разстройство и шизофрения, които, съответно са отключени вследствие на травмите, които са

¹⁸² От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁸³ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁸⁴ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁸⁵ От интервю с психолог, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

нанесени в детството. Защото, когато изследваме една фамилна анамнеза и минали заболявания, в много от случаите не се откриват такива. Тоест, нямаме фамилна предиспозиция.¹⁸⁶

„Да, вярвам, да, мисля, че това е феномен, който е свързан с деинституционализацията, който никой от нас не го отразява докрай добре - в световен мащаб. Мисля, че травмите, които са нанесени в институциите от negliжиране, емоционално, физическо, психично, всякакво насилие. [...] Мисля, че [...] тази травма никой не я разпознава и не работи с нея - травмата от институционализацията [...], защото това е насилие в най-нехуманния му вид. [...] Травмата, която е причинена на едни хиляди хора в България, никой не я отразява, никой. [...] И ако ще се провали деинституционализацията, е ей затова, защото почнаха да ги връщат по психиатриите, персоналите са абсолютно неподготвени за тая цялата травма, станаха защитни. Те не го разпознават като травма, а като лош човек, лоша болест, шизофрения, всичко.“¹⁸⁷

4.2.2 Интервюта с представители на властите

Гледната точка на експерти в социалните служби, съдии, разследващи полицаи, адвокати¹⁸⁸

Невидимите жертви

„Те обикновено си мълчат. Те не се оплакват. Те са в затворена среда много често, независимо на каква възраст са. [...] Такива случаи въобще не стигат до обществото [...]. Даже си мисля, че при тях може би процентът да е още по висок. Точно с оглед на тези специфики. Просто не можем да сме сигурни.“¹⁸⁹

От проведените интервюта и фокус групи ясно се очертава тенденция хората с увреждания, жертви на насилие, основано на пола да остават извън вниманието на властите, професионалистите и обществото като цяло. Все пак, гледната точка на

¹⁸⁶ От интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на насилие, основано на пола.

¹⁸⁷ От интервю с управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

¹⁸⁸ За целите на доклада интервютата с адвокати са анализирани в този раздел – поради активното им взаимодействие с представители на разнообразни органи на власт.

¹⁸⁹ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

професионалистите драстично се разминава в зависимост от това на каква позиция се намират и дали в региона има или няма услуги за защита на жертви на основано на пола насилие. Така например, **адвокат**, работещ в район, където съществуват услуги за жертви на този тип насилие заявява: *„В практиката ни годишно минават на консултация около 700 човека и може би около 15 % от тях, било от възрастните, пълнолетните, било децата, са хора с увреждания, които са пострадали от насилие [...]“*¹⁹⁰ В същото време, служителка в отдел „Закрила на детето“ (ОЗД), в район, в който няма специализирани услуги за жертви на основано на пола насилие, не забелязва подобни случаи.¹⁹¹ От друга страна там, където има развита широка мрежа от социални услуги за деца с увреждания, се счита, че почти всяко дете с увреждане е обхванато от услугите. Ако то е преживяло насилие в семейна среда, белезите за това се забелязват и съобщават, макар и не винаги, тъй като, от друга страна, услугите имат интерес да не влизат в конфликт с родителите, които целят да запазят като клиенти.¹⁹²

Един от интервюираните разследващи полицаи също сподели, че се сблъсква със случаи на насилие над хора с увреждания сравнително често. Според него хората с увреждания, жертви на домашно насилие, са предимно възрастни хора, *„които са останали сами, нямат близки, които да се грижат за тях и не е организирано това да бъдат в старчески дом или в специализирано заведение, където да се полагат грижи за тях.“*¹⁹³

За съществуването на насилие в резидентни услуги, психиатрични болници и други затворени институции, се предполага, но то също остава невидимо. Професионалистите по-скоро са чували за такова във връзка с истории от личния си живот или споделени от колеги, отколкото да са имали непосредствен контакт с жертви и да са работили по подобен случай. Единствено експерт от офиса на Омбудсмана

¹⁹⁰ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

¹⁹¹ От интервю със социален работник от ОЗД.

¹⁹² От фокус група със специалисти от ОЗД.

¹⁹³ От интервю с разследващ полицай.

съобщава за констатирано насилие в затворени институции за грижа. Тези случаи се разкриват по сигнали или при проверки, включително на Националния превантивен механизъм.

Районен съдия споделя, че с нарастване на чувствителността към хората с увреждания, проблемите им и техните права, способността да се забелязва както увреждането (и нуждата от подкрепа), така и знаците, че човекът е преминал през насилие или се намира в такава ситуация, значително нараства. В интервюто съдията споделя: *"[...] винаги остава усещането, когато работиш с хора, които са израснали в институционална среда, че в един или друг момент те са ставали обект на някакво, може и да не е престъпление, може да е било някакво насилие, което въобще, не е било признато за престъпно деяние. [...] Така че, в много случаи си мисля, че когато при нас идват хора с увреждания да търсят някакво съдействие, в повечето случаи се прокрадва идеята, че те са били обект на някакво насилие, било то от средата, в която са изведени, било в услугите, в които са настанени от хора, които по някакъв начин са злоупотребявали с липсата на някакви изградени умения у тях за справяне с такива житейски ситуации."*¹⁹⁴

Видове насилие, разпознаване и назоваване на насилието

Форми на насилие:

Интервюираните съобщават за всякакви форми на насилие – домашно насилие (вербално, психическо, икономическо, физическо, сексуално), трафик на хора с цел сексуална експлоатация, склоняване към проституция, въвличане в употреба на наркотици с цел експлоатация.¹⁹⁵ С насилие в системата за социални и здравни услуги професионалистите се сблъскват обаче по-рядко. Някои от интервюираните споделят за случаи на насилие върху жени с увреждания, извършвано от лични асистенти.¹⁹⁶

¹⁹⁴ От интервю с районен съдия.

¹⁹⁵ От интервюта/фокус групи със социални работници, адвокати, разследващи полицаи.

¹⁹⁶ От фокус група със специалисти от отдели "Индивидуална оценка на хора с увреждания и социални услуги (по-нататък – ИОХУСУ).

Относно насилието в резидентните услуги интервюираните по-често споделят истории, които са чували или случаи, до които са се докоснали в личния си живот, не в битието си на професионалисти:

Така например, адвокат споделя следното за настанените в социална институция: *„чувала [съм] за много лошо третиране от гледна точка на отношение: викане, крещене, обиждане, negliжиране, тъпчене на достойнството и включая перване, буквално някакви физически форми на насилие.“*¹⁹⁷

Самото настаняване в резидентна услуга не се разглежда като потенциална форма на насилие, нито пък поставянето под запрещение, например. Някои представители на социалните служби определят силовите мерки (като връзване) спрямо деца с увреждания като форма на насилие.¹⁹⁸ Интервюираният експерт от офиса на Омбудсмана също определя силовите мерки срещу деца с увреждания като много спорни: *„Тук си спомням големия спор, който беше в обществото за вързаните бебета в болницата в Сливен. И тогава доста организации посочиха всъщност, че никой няма право да завързва бебетата, дори с цел те да бъдат предпазени от самонараняване или от изваждане на катетъра или системата.“*¹⁹⁹

Докладване на насилието от страна на пострадалите

*„Ако говорим за хора с психо-социални затруднения, със затруднения от психиатричен или психологичен аспект, може би стои въпросът доколко те могат да сигнализират за такива престъпления. И там вече пък стигаме до това, което казвам аз. Ние имаме малко такива случаи, което обаче не означава, че ги няма. Просто не достигат до нас.“*²⁰⁰

Специалистите се обединяват около становището, че жертвите с увреждания по-рядко докладват за извършвано спрямо тях насилие поради това, че често са изолирани от

¹⁹⁷ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

¹⁹⁸ От фокус група със специалисти от ОЗД.

¹⁹⁹ От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

²⁰⁰ От интервю с разследващ полицай.

околния свят, особено, ако са настанени в затворени институции/резидентни услуги:

„[...] тогава, когато са в семейна среда, те все пак имат някакъв шанс да намерят някакъв начин да се свържат най-малкото поне по телефон, да речем, с външни хора, с външни организации, служби, институции или най-малкото поне със 112. Докато, когато са по различни служби и институции, такива казуси се прикриват обикновено. Много малко такива случаи стигат до нас, което означава, че или всичко е перфектно и прекрасно, което не мога да си го представя как просто ще се случи, имайки предвид какви са ни услугите и условията, които имат за отглеждане на такъв род дечица, примерно, или грижа за възрастните, така че по-скоро ми се струва, че е по-затруднено получаването на помощ, когато са в служба или институция. Там никой не се оплаква, те си пазят и работните места освен всичко останало.“²⁰¹

Като проблем се сочи и липсата на доверие в държавните институции:

„То между другото, всеки един човек се нуждае от някаква подкрепа, дори когато търси защита в съд, защото на него не му е ясно как функционира системата. Той, аз се убеждавам, че на гражданина държавата му е чужда. Той ще повика кой ли не на помощ - медии ли ще вика, по всякакъв начин ще крещи пред обществото. Но ако нищо не даде резултат, той тогава ще отиде и ще се обърне към държавата. Няма доверие. Но при хората с увреждания това в още по-голяма степен е валидно.“²⁰²

Други бариери, с които хората с увреждания се сблъскват при докладване на насилието спрямо тях, са свързани с **комуникирането** на преживяното, **зависимостта от извършителите** и страха от тях. Един от интервюираните, разследващ полицай, споделя: *„Не знам как може да се иска от такъв човек да има реална преценка за случилото се с него и още повече той да знае, че трябва да отиде в полицията и да разкаже какво се е случило. Вече предполагам психолог и психиатър могат да достигнат*

²⁰¹ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

²⁰² От интервю с районен съдия.

*донякъде, но всеки случай си е строго индивидуален.*²⁰³

Нито един от интервюираните специалисти не съобщи за адаптирани към нуждите на хората с психо-социални и интелектуални увреждания средства за разясняване на правата им и подаване на сигнал за извършено насилие.²⁰⁴

Професионалистите не съобщават за случаи на деца с увреждания, съобщили сами за преживяно насилие.²⁰⁵ Децата без увреждания съобщават по-често за насилието, което са преживели, те имат по-нисък толеранс. За децата с увреждания, особено тези в резидентна грижа обаче насилието е „част от ежедневието и не се забелязва.“²⁰⁶

Докладване от близки, роднини, съседни

В проведените интервюта ясно се очертава стабилно наблюдение на професионалистите, че най-често за случаи на насилие докладват близки, роднини, съседни.²⁰⁷

Самосезиране

Самосезирането се случва по-често когато се касае за престъпление,²⁰⁸ когато факти, които навеждат на такова, са станали публично известни. Налице са случаи на самосезиране и на органите за закрила на детето, когато насилието им стане известно по друг повод.²⁰⁹

²⁰³ От интервю с разследващ полицай.

²⁰⁴ Налице са общи средства – брошури, телефонни номера и имейл адреси за подаване на сигнали. Специалистите, работещи на терен (полицаи и социални работници) се стремят да предоставят информация и устно в приемните си – от интервюта с разследващи полицаи, социални работници и фокус групи със специалисти от ИОХУСУ.

²⁰⁵ Само един от интервюираните адвокати, свързан с услуги за закрила на жертви на базирано на пола насилие, съобщава за единичен случай, при който дете на 14 години е успяло да съобщи за това, че е било подложено на сексуално насилие в институция. Особеното в случая, че детето е било временно настанено там и вече е имало добра връзка с психолог от друга услуга. От споделеното от участниците в проведената фокус група с експерти от ОЗД се очертава ясна разлика между децата с увреждания и децата без увреждания, вкл. настанени в социални институции.

²⁰⁶ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²⁰⁷ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²⁰⁸ От интервюта с разследващи полицаи.

²⁰⁹ От интервю със социален работник от ОЗД.

Разкриване на насилие в затворени институции

Нуждата от външен контрол, като метод за превенция и установяване на насилието в затворените институции, се посочва от няколко от интервюираните експерти.²¹⁰ В същото време интервюираните споделят, че този вид насилие остава трудно разкриваемо.²¹¹ Сред пречките за установяването на насилието в институции са липсата на умения от страна на специалистите за общуване с невербални хора с увреждания, липсата на доверие във външни за институцията хора, зависимостта на хората с увреждания от персонала, липсата на независими представители, които да защитават индивидуалния интерес на отделните хора, настанени в институции, липсата на граждански мониторинг:

„Но аз самата си давам сметка, че имам дефицит по отношение на комуникацията с некомуникативните, нямам специални умения, обучения за да мога да стигна до тях. [...] ние изключително инцидентно влизаме в такива домове. Нямаме постоянен контакт с тези деца и с възрастни. Нямаме изградена някаква доверителна връзка, защото за мен това е най-важното - ти да имаш, а не да се появиш в рамките на един ден и да искаш да установиш нещо, което това дете е преживявало, да кажем месеци наред. [...] И наистина, ако не отворим тези домове за, не, постоянен граждански контрол, а за, всъщност представител на детето, който наистина да има някакъв ангажимент дълготраен към това дете и този ангажимент да бъде професионален.“²¹²

Мониторинг

Важността на мониторинга на услугите се признава в някои интервюта. Експерт в офиса на Омбудсмана възлага надежди на приетата сравнително наскоро Наредба за качеството на социалните услуги и механизмите, заложили в нея: вътрешният и външният мониторинг. Експертът споделя надежда, че мониторингът може да бъде

²¹⁰ От интервюта с районен съдия и експерт от офиса на Омбудсмана.

²¹¹ От интервюта с районен съдия, експерт от офиса на Омбудсмана и адвокат.

²¹² От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

ефективен механизъм за превенция на насилието: „Защото, след като има и вътрешен, и външен мониторинг, това в голяма степен, нали, профилактира цялата услуга по начин, по който да може да се открие насилието и да се увеличи, така, нагласата и съзнанието на работещите по отношение на видовете насилие.“²¹³ Интервюираните от нас специалисти не споделиха за наличие на специални методики за установяване на полово базирано насилие върху хора с увреждания с психо-социални и интелектуални увреждания.²¹⁴

Отговорът на властите по случаи на насилие, основано на пола срещу хора с психо-социални и интелектуални увреждания

Интервюираните споделят, че често се натъкват на **липса на професионализъм, включително отказ да се прилагат международните стандарти по правата на човека, както и на липса на координация между отделните институции.**²¹⁵

Работата на професионалистите от системата за социално подпомагане се затруднява най-вече от липсата на координация между отделните компетентни органи, размитата отговорност на институциите, голямата натовареност на служителите, професионалното прегаряне, липсата на услуги, към които да насочват пострадалите, ограничения в правомощията им.²¹⁶ Тези специалисти подчертават, че работата с възрастни хора с увреждания, преживели насилие е по-трудна, тъй като липсва разписан координационен механизъм за взаимодействие между отделните органи. Като сериозен проблем изтъкват и липсата на юристи, които да ги подпомагат.²¹⁷ Служителите от системата за социално подпомагане често се натъкват и на липса на съдействие и обратна връзка от останалите институции и специалисти, работещи по конкретните случаи. Дори в случаите, когато експертите от ОЗД са водещи по

²¹³ От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

²¹⁴ От интервюта с експерти от офиса на Омбудсмана и Агенцията за качество на социалните услуги (АКСУ).

²¹⁵ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

²¹⁶ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ.

²¹⁷ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ.

Координационния механизъм при насилие над деца, другите институции не ги уведомяват какво правят. Когато подават сигнали за насилие над деца в услуга, проверяващият орган (ДАЗД, АКСУ, община) не ги уведомява за резултатите.²¹⁸ Интервюираните специалисти споделят и за липса на добро взаимодействие и обратна връзка в работата си с полицията и прокуратурата.²¹⁹ Някои отдели от своя страна (на територията, на които има услуги за защита от основано на пола насилие) подчертават добрата координация и работа с НПО-та, предоставящи такива услуги. Като цяло именно тези представители на ДСП по-често виждат хора с увреждания, пострадали от домашно насилие и по-често намират начини да помогнат, вкл. чрез настаняване в кризисни центрове. Обратното, там, където такива услуги не са налице, основни партньори са психиатричните болници и съответно съдбата на хората с увреждания е да бъдат настанени там или в резидентна услуга.²²⁰

Наред с горното, институциите се възприемат като ригидни, неработещи. Ако не се налага, не се търсят, вместо това се търси съдействие от доставчиците на социални услуги: *„Институциите, като такива класически, държавни, общински - не. Но когато говорим за доставчиците на социални услуги – тогава, да”. [...] „Така че, по-скоро се обаждаме на колегите си от различните социални услуги и търсим в момента според програмите им, екипите им, възможностите им, как съответният човек да го насочим към тях, за да могат да получават подкрепа, която освен това ще е и трайна.”*²²¹

В противовес с тази група мнения, други професионалисти (разследващи полицаи) намират координацията със социалните служби и по-конкретно с отделите „Закрила на детето” за удовлетворителни.²²² Прави впечатление обаче, че от гледна точка на конкретните примери, тук се сочи само участието на социални работници в разпит на

²¹⁸ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²¹⁹ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²²⁰ От фокус група със специалисти от ИОХУСУ.

²²¹ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

²²² От интервю с разследващ полицай.

жертви на насилие, тогава, когато социалният работник има предварително изградена връзка с жертвата.²²³

Някои от интервюираните споделят усещане, че по случаи, свързани с основано на пола насилие, всяка система работи „на парче“ и комуникация между тях липсва. Така например, разследващите полицаи споделят, че не знаят каква е по-нататъшната съдба на жертвите, как работят механизмите за подкрепа и дали изобщо работят.²²⁴ Районен съдия споделя, че въпреки извънредни усилия, положени в рамките на съдебно производство да насочи жертвата към подкрепа от ДСП, не получава обратна връзка какво се е случило, не се използва авторитетът на съда в достатъчна степен и липсва настойчивост и последователност в социалните служби да предложат адекватна подкрепа.²²⁵

Съдът се среща с хората с увреждания много рядко по дела, свързани с насилие срещу тях и много често по дела за настаняване в социални услуги.²²⁶ По тези дела, тъй като законът изисква, се провежда личен разговор с лицето и съдиите постепенно започват да разбират, че независимо от увреждането си, човекът комуникира и изразява желаниа и предпочитания.²²⁷ В някои случаи съдиите не намират причина да търсят специализирана подкрепа, особено по дела за настаняване, тъй като въпросите, които изследват са сравнително прости – дали човекът има положително отношение към мястото, където живее и къде би желал да живее.²²⁸

Съдебната система се възприема като цяло като неподготвена да работи с деца с увреждания, съдиите – като неразбиращи особеностите на детското развитие и различните психични състояния, посочва се липса на готовност да се съберат

²²³ От интервю с разследващ полицай.

²²⁴ От интервю с разследващ полицай.

²²⁵ От интервю с районен съдия.

²²⁶ От интервю с районен съдия.

²²⁷ От интервю с районен съдия.

²²⁸ От интервю с районен съдия.

достатъчно доказателства в случаи на насилие. Подчертава се липсата на специализирано детско правосъдие.²²⁹

В противовес с това заключение обаче са практики в няколко съдилища, които показват активност и познаване на международните стандарти и които предлагат друг подход към жертвите с увреждания и техните проблеми. Въпреки това, липсващите звена и активност на останалите системи е трудно, ако не и невъзможно да се поправят от активността на един съдия:

„Съдията бута нещата нанякъде си, ама според начина, по който той ги разбира, а той има нужда някой да му поднесе професионалното знание и да каже - това са проблемите и това са от социална гледна точка решенията, не на ниво на норма. Съдията има нужда съответният професионалист да посочи като интервенция върху човека какво трябва да се направи, за да може това да бъде процесът и пътят - мотивацията на страните да бъде още там, за да може да продължи работата, след като приключи спорът. Но това е много трудно. Ние на практика понякога се принуждаваме да влизаме в ролята на социални работници и да даваме някакви невероятни указания, което е много, много енергоемко за нас и не мисля, че и като цяло е резултатно.”²³⁰

Проблемът с риска от ревиктимизиране на жертвите се разбира добре от някои професионалисти, включително в случаи, в които не се достига до справедливост:

„Когато съдът не си свърши адекватно работата, всъщност, на практика ревиктимизира жертвите [...]”²³¹

Процесуални и разумни улеснения

„ [С]пored мен този институт е много непознат и ако се прилага то е там, където има

²²⁹ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²³⁰ От интервю с районен съдия.

²³¹ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

*такива специализирани обучения и го разпознават.*²³²

Темата не е добре позната или изобщо не е позната. Така например, съдия в районен съд, в случай на домашно насилие, разпознава като процесуално улеснение единствено предоставянето на правна помощ, но не знае за други възможности. Ясното осъзнаване на липсата на достъпна архитектурна среда като възможна пречка за достъпа до правосъдие на пострадалите не променя факта на наличието на такава бариера, тъй като съдът не може да предприеме самостоятелно действия за корекция на средата.²³³

Затруднената комуникация с пострадалите с увреждания също се разглежда като бариера, за която в много случаи няма средство да бъде преодоляна. Едната трудност, която отбелязва разследващ полицай, е нуждата да се протоколира разпитът. Ако човекът не може да артикулира правилно, протоколирането се затруднява. Въпреки това, по думите на интервюирания *„Ние така или иначе, доколкото е възможно, протоколираме някакъв разпит.*²³⁴ Способите, които се разпознават като налични в такъв случай не са много: *„При необходимост назначаваме особен представител, която хипотезата от кодекса е налице, но най-важното - назначаваме съдебно психиатрична и психологична експертиза, комплексна експертиза, която да каже дали това лице има свидетелска годност, може ли да възприема факти от обективната действителност и достоверно да ги пресъздава. И ако може - да, но, ако не може, ние просто не го разпитваме като свидетел.*²³⁵

Прави впечатление, че нуждата от подкрепа на жертвите на насилие, преживели стрес, които са в силно уязвимо състояние, се разпознава и на пострадалия, ако е възможно, се дава време да се възстанови, преди да бъде въввлечен/а в процесуално-следствени

²³² От интервю с адвокат, свързан с НПО, доставчик на услуги.

²³³ От интервю с районен съдия.

²³⁴ От интервю с разследващ полицай.

²³⁵ От интервю с разследващ полицай.

действия.²³⁶ Друго процесуално улеснение, което разследващите полицаи осигуряват, е присъствието на близък на жертвата с увреждане по време на разпитите.²³⁷

Проблемът „свидетелска годност”

Така наречената „свидетелска годност” е огромен препъни камък пред участието на хората с психо-социални и интелектуални затруднения в досъдебните и съдебните производства. Тази липса на „свидетелска годност” се установява по посочения по-горе начин, чрез психологични и психиатрични експертизи и ако заключението е, че такава липса е налице, възможността да се събере информация от този човек се изключва автоматично: *„Ако лицето няма свидетелска годност, просто няма как да бъде разпитано като свидетел.”*²³⁸

От споделеното в интервютата изглежда, че психиатричните и психологичните експертизи, установяващи липса на свидетелска годност не се поставят под съмнение и не се разпознават механизми, при които ограниченията на лицето да възпроизведе фактите, на които е бил свидетел(ка) и това, което непосредствено е преживял(а) могат да бъдат преодолені чрез въвеждане на определени процесуални улеснения (като например комуникационни посредници).²³⁹ Според интервюиран разследващ полицай, такива експертни изследвания не са налице. Очакването е, че една експертиза може да *„излезе с категорично заключение: може ли това лице да свидетелства или не може”*.²⁴⁰ В същото време изрично е казано, че пред хората с физически увреждания този проблем не е налице, тъй като законът предвижда ползването на тълковници,²⁴¹ но: *„психическият, психиатричният, умственият недъг е пречка.”*²⁴² Като проблем се сочи липсата на протокол за работа при такива случаи, липса на законови изисквания. В

²³⁶ От интервю с разследващ полицай.

²³⁷ От интервю с разследващ полицай.

²³⁸ От интервю с разследващ полицай.

²³⁹ Съществува програма за подготовка на такива специалисти, както и пилотна програма, виж раздела „Добри практики”.

²⁴⁰ От интервю с разследващ полицай.

²⁴¹ От интервю с разследващ полицай. Друг разследващ полицай обаче посочва, че след закриване на специализираното предприятие, съществувало в града за хора със слухови проблеми, днес е трудно да се намери тълковник.

²⁴² От интервю с разследващ полицай.

същото време, в много случаи изключването на пострадалия като свидетел води до много сериозни последици за достъпа му до правосъдие: „Ако лицето няма свидетелска годност, действително по-вероятно е делото да отиде на прекратяване или на спиране. Но пак казвам, ако чрез някой от другите способности категорично успеем да докажем авторство, престъпното деяние ще отиде за съд. Като цяло свидетелската годност, липсата на такава, е проблем. Защото не можем да разберем от първо лице от пострадалия какво точно се е случило, дори и да успеем да го докажем с някой от другите способности, но това не е непреодолим проблем.“²⁴³

В същото време възможността хора с определени увреждания да бъдат свидетели, напълно се отрича:²⁴⁴ „тези хора трудно разбират какво им се е случило. Не знам как може да се иска от такъв човек да има реална преценка за случилото се с него и още повече той да знае, че трябва да отиде в полицията и да разкаже какво се е случило.“²⁴⁵

И докато други случаи, свързани с проблеми в комуникацията, се преодоляват чрез преводачи и тълковници, за хората с психо-социални и интелектуални затруднения тази възможност се изключва, особено ако не са налице близки, които да подпомагат процеса по разбирането им:

„[...] ако са чужденци - викаме си преводач от езика, ако е глухоням, викаме си за жестомимичен превод, ако е болен от Даун, ако е с идиотизъм, с олигофрения, с аутизъм, се опитваме с комшии, да се свържем, с негови близки или с негови познати, приятели, съседни, които могат да ни разкажат за неговото състояние. И когато вече това нещо не може да се случи, се викат психолог или психиатър, който да каже дали може по

²⁴³ Проблемът със „свидетелската годност“ се разисква и в двете интервюта на разследващи полицаи по сходен начин.

²⁴⁴ Например хора, диагностицирани с „аутизъм“ (от интервю на разследващ полицай: „Деца с аутизъм нямат свидетелска годност, не може да се работи с тях“). Друг разследващ полицай е склонен до някъде да признае възможност на хората с аутизъм да пресъздадат случилото се, но въпреки това проявява съмнение в способността им да разбират какво с преживели: тези хора трудно разбират какво им се е случило. „С деца аутисти, ако няма родител да обясни или някой да разкаже ситуацията, ние няма как да разберем, тъй като ние сме профилни в общи отношения, в най-общия случай с хора в нормална кондиция или в нормална кондиция, приведени в безпомощно състояние. Дали ще са приведени от някого или от самите себе си в безпомощно състояние, пак можем да намерим комуникация с тях, но в случая на деца аутисти знам, че зависи от аутистичния спектър, в какво развитие е: някой може да говори, някой може да издава звуци, друг може да е напълно невербален, в такъв случай той трудно би могъл да знае, че с него е извършено престъпление, ако някой родител или някой педагог, преподавател, учител не го заяви [...]“.

²⁴⁵ От интервю с разследващ полицай.

някакъв начин да съдейства. Да каже контактен ли е, не е ли контактен, може ли да му се разбере нещо, не може ли, защото има хора, при които няма как. Както говорихме за тежка форма на аутизъм, да ти разкажат те самите какво се е случило с тях, ако не е някой свидетел, който е напълно непознат, той да ни разкаже какво се е случило с човека [...].²⁴⁶

На съвсем друго мнение по въпроса за „свидетелската годност“ е районен съдия: „Това е всъщност медицинският подход, който е прилаган по отношение на хората с увреждания, а в крайна сметка оперативността налага ти първо да събереш, а след това да преценяваш [разказаното]. Почти винаги годността им може да я преценяваш, а пък ти ще я преценяваш съобразно това, което те ти казват. Ако то е наистина много еднотипно, няма как едни и същи хора да наблюдават различни събития и да имат еднакви възприятия. Ако това е такава повтаряемост обаче, несъмнено нещата се случват точно по този начин”.²⁴⁷

Достъп до социални услуги

Повечето интервюирани споделят, че наличните услуги за жертви на полово базирано насилие са недостатъчно на брой, в някои региони на страната такива изобщо няма.²⁴⁸ Липсата на такива услуги води до развитите на увреждания.²⁴⁹ Не са налични специализирани услуги за жертви на насилие с психо-социални и интелектуални увреждания, а наличните не са адаптирани към нуждите им.²⁵⁰ Не съществува единна електронна система, съдържаща достъпна информация за наличните услуги, към които специалистите да насочват пострадалите.²⁵¹

Когато жертва на домашно насилие от страна на родители или други близки роднини е

²⁴⁶ От интервю с разследващ полицай.

²⁴⁷ От фокус група със специалисти от ИОХУСУ.

²⁴⁸ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ и интервюта със съдии.

²⁴⁹ От фокус група със специалисти от ОЗД.

²⁵⁰ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ и интервюта със съдии.

²⁵¹ От интервю с разследващ полицай.

дете с увреждане, то обикновено се настанява в резидентна услуга.²⁵² Същата е съдбата на възрастните с увреждания, пострадали от домашно насилие, като при тях настаняването в резидентна грижа или дори психиатрична болница се счита за много добър изход от ситуацията.²⁵³ В някои случаи се предприемат стъпки за поставяне под запрещение на пострадалото лице или се инициира дело за задължително лечение по реда на Закона за здравето.²⁵⁴

Насилието, основано на пола срещу хора с увреждания по време на КОВИД-19

Според представителите на властите по време на епидемията от КОВИД-19 изолацията на хората с увреждания е била непропорционално по-голяма в сравнение с останалите хора.²⁵⁵ Част от специалистите споделят, че домашното насилие по време на пандемията се е увеличило:

„[...] тъй като, когато са затворени принудително в едно малко пространство, хора, които и без това имат някакъв проблем, този проблем обикновено се обостря и увеличава, става по-сериозен и когато е имало намек за насилие, то се превръща в насилие, а когато е било насилие, става вече нещо непоносимо. Беше много трудно да се работи по това време, защото имаше пъти, в който офисите въобще не работеха.”²⁵⁶

Социални работници от отделите за закрила на детето споделят и че противоепидемичните рестрикции са засегнали децата с увреждания диспропорционално и са се отразили негативно на психическото им здраве.²⁵⁷

По време на пандемията не е настъпила промяна в дейността на разследващите органи. Подаването на заявлението за престъпление не е задължително да се извършва лично

²⁵² От интервю със социален работник от ОЗД.

²⁵³ От фокус група със специалисти от ИОХУСУ.

²⁵⁴ От фокус група със специалисти от ИОХУСУ.

²⁵⁵ От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

²⁵⁶ От интервю с адвокат, водещ дела на жертви на основано на пола насилие.

²⁵⁷ От фокус група със специалисти от ОЗД.

и присъствено, което означава, че мерките не са били пречка. Разпитите са извършвани лично, като видеоконферентната връзка, макар и възможна, не е предпочитан вариант.²⁵⁸

В различните региони докладването на случите на насилие, достигнали до ОЗД по време на кризата и след нея, варира значително, като не може да се открие причина за тази разлика.²⁵⁹

Добри практики, извлечени от всички интервюта и фокус групи

Повечето установени добри практики имат изолиран характер, не се използват интензивно и на територията на цялата страна. Сред тях са предоставянето на правна помощ²⁶⁰, изследване нуждата от подкрепа за хора с увреждания в рамките на съдебни производства, изнесените съдебни заседания, специализираните съдебни състави, които разглеждат дела на деца²⁶¹, сигнализирането на други компетентни органи.²⁶² Добри практики представляват и допускането на придружители на хора с увреждания, пострадали от престъпления по време на разпитите им в досъдебната фаза²⁶³, разпитите на деца в присъствие на родител, психолог или представител на ОЗД, насочване към програми за психологическа помощ.²⁶⁴

Макар да не беше установено със сигурност как действа координационният механизъм в случаи, в които са пострадали деца с увреждания, в много интервюта съществуването му беше посочено като добра практика, водеща до съвместни действия на различни представители на властите и неправителствени организации.²⁶⁵

²⁵⁸ От интервю с разследващ полицай.

²⁵⁹ От интервю със социален работник в ОЗД, фокус група със специалисти от ОЗД.

²⁶⁰ От интервю с районен съдия.

²⁶¹ От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана – не успяхме да установим дали и как тези съдебни състави работят с деца с увреждания.

²⁶² От интервю с районен съдия. Тези практики са ползвани по други видове дела.

²⁶³ От интервю с разследващ полицай.

²⁶⁴ От интервюта с разследващи полицаи, съдия и подкрепящи специалисти.

²⁶⁵ От фокус група със специалисти от ИОХУСУ и интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

В рамките на проекта се установи прилагането на резултатите от проекти и въвеждането на протоколи за работа с комуникационни посредници. Това са всъщност най-обещаващите практики, тъй като те директно целят да установят каква нужда от подкрепа има човекът с увреждане в рамките на съдебното производство и да предложат конкретни, съобразени с индивидуалния случай интервенции. Отделно от това съществува програма за обучаване на комуникационни посредници и някои съдебни състави имат опит с използването им. Комуникационните посредници са независими лица, които подпомагат комуникацията на човека с увреждане с различните органи на съдебната власт, подпомагат процеса на разбиране от страна на човека с увреждане на съдебния процес и подпомагат съдиите, прокурорите, разследващите органи и адвокатите да разберат онова, което човекът с увреждане има да сподели по случая.²⁶⁶

В рамките на интервютата бяха посочени и някои добри примери за проведени обучения: Обучение за социални работници, в което жертви на основано на пола насилие са споделили преживяванията си²⁶⁷, както и обучение, организирано от Националния институт по правосъдието за правата на хората с увреждания, пострадали от основано на пола насилие,²⁶⁸ обучение, проведено от неправителствена организация, доставчик на услуги за жертви на полово обусловено насилие на социални работници в „Социален патронаж“ за разпознаване на белези на насилие.²⁶⁹

Като добра практика следва да отбележим и целевите проверки на Националния превантивен механизъм в затворени институции.²⁷⁰

²⁶⁶ От интервю с адвокат, работещ с хора с увреждания.

²⁶⁷ От интервю със социален работник от ИОХУСУ.

²⁶⁸ От интервю с районен съдия.

²⁶⁹ От интервю с адвокат, свързан с НПО, доставчик на услуги.

²⁷⁰ От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

Препоръки, направени от хората с увреждания, преживели основано на пола насилие, от подкрепящи професионалисти и от представители на властите

Препоръки от хора с увреждания, преживели основано на пола насилие

„[...] по принцип тези хора трябва да се изслушват, които са пострадали.“²⁷¹

Хората с увреждания на първо място настояват **да бъдат чути** и изслушвани **по щадящ начин**, който да им позволи да разкрият своята версия за това, което се е случило, своята истина.

Те не подкрепят хоспитализацията и институционализацията като отговор на основаното на пола насилие. Предпочитат да получат медицинска помощ в амбулаторни условия, когато това се налага, както и да имат достъп до услуги в общността, мобилни услуги (или „домашно наблюдение“, по думите на една от жените, с които разговаряхме). Състоянието на психиатричната помощ и психиатричните болници се критикува остро, поради липсата на разбиране на нуждата от психологическа подкрепа и рехабилитация, както и заради мизерните условия и предметяващо отношение.²⁷² Препоръчват се алтернативни форми на подкрепа: *„Ресоциализация, вграждане в обществото, арттерапия, музикотерапия, денстерапия, среща с психолози“.*²⁷³

Хората с увреждания си дават сметка, че в някои моменти е по-добре самите медицински специалисти да подадат сигнал при наличие на данни за насилие: *„[...] от дистанцията на времето, смятам, че трябва да бъде уведомена полицията, че такова нещо се случва изобщо. [...] Значи смятам, че трябва да бъде извикана задължително полиция, да им бъдат снети показания [на пострадалите], социални грижи да бъдат*

²⁷¹ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

²⁷² От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

²⁷³ От интервю с жена, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

уведомени [...]“.²⁷⁴

Осигуряването на защита и услуги за подкрепа и закрила при преживяно насилие за хората с увреждания също е тема, засегната от хората, с които разговаряхме: *„Трябва за жени като мен, да има места, на които да могат да бъдат защитени, дали са центрове, дали са някъде там, няма как да кажа. Трябва да има спешна линия и да има кой да реагира, а не да казват: „Ама това са ваши проблеми.“*²⁷⁵

Подчертава се също така и необходимостта от информирани за травмата практики, вкл. психологическа помощ, но от психолози, които имат специална подготовка: *„Да бъде извикан психолог, който може да работи със сексуално травмирани хора“.*²⁷⁶

Препоръки от подкрепящите специалисти

Подкрепящите специалисти препоръчват изграждането на овластяващи услуги за хората с увреждания, преживели насилие, основано на пола, обучения за разпознаване на насилието, подкрепа за предоставяне на разумни улеснения и обръщат внимание на необходимостта да се обезпечи функционирането на услугите по време на извънредни ситуации.²⁷⁷

Интервюираните специалисти препоръчват и обучения на правоохранителните органи и съда в методи за разпознаване на насилието върху хора с увреждания, за оценка на риска, предоставяне на процесуални улеснения, щадящо правосъдие, изработване на методология за мониторинг на социалните услуги за хора с увреждания за установяване на насилие, основано на пола, изграждане на координационен механизъм за работа по случаи на полово базирано насилие срещу хора с увреждания,

²⁷⁴ От интервю с жена, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

²⁷⁵ От интервю с жена, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

²⁷⁶ От интервю с жена, преживяла множество форми на полово-базирано насилие.

²⁷⁷ От интервюта със социален работник към услуги за хора с увреждания, управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания, интервю с психолог-психотерапевт, работещ в НПО – доставчик на услуги за жертви на НОП.

разяснителни кампании за пострадалите.²⁷⁸

Препоръки от представителите на властите

Представителите на властите препоръчват провеждане на обучения по темата, изграждане на повече услуги за жертви на полово базирано насилие, които да са достъпни и за хората с увреждания, изграждане на мобилни услуги за хората с увреждания²⁷⁹, създаване на база данни с информация за наличните услуги за жертви.²⁸⁰ Тези специалисти препоръчват създаването на координационен механизъм за работа при случаи на насилие, основано на пола спрямо хора с увреждания²⁸¹, осигуряване на независимо представителство за деца, настанени в резидентна грижа²⁸², осигуряване на специалисти за подпомагане на комуникацията с хора с увреждания в рамките на съдебни производства.²⁸³

²⁷⁸ От интервюта с психолог и управител на НПО – доставчик на услуги за жертви на НОП, психолози, работещи в НПО – доставчици на услуги за жертви на насилие, основано на пола, управител на услуги за хора с психо-социални и интелектуални увреждания.

²⁷⁹ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ.

²⁸⁰ От интервю с разследващ полицаи.

²⁸¹ От фокус групи със специалисти от ОЗД и ИОХУСУ.

²⁸² От интервю с експерт от офиса на Омбудсмана.

²⁸³ От интервю с районен съдия.

05

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ

01 Заключение

Корените на проблема с полово базираното насилие срещу жените с увреждания - дискриминацията срещу жените и срещу хората с увреждания, са посочени в едно интервю на жена с увреждане, претърпяла домашно насилие по начин, който говори сам по себе си: *„Обществото не приема такива хора, които са лежали в такива психиатрични отделения. Всеки втори възрастен е с психично разстройство. Но това не се приема от обществото. Не се подкрепя от държавата. Има една дискриминация, която се получава сега - спрямо хората с психични разстройства. Дискриминация от рода на това, че не могат да работят и такава държавна работа, не могат да работят. Това са като затворниците. Затворник не може да работи държавна работа. Това е дискриминация. Жените в повечето случаи, жените са подложени на тормоз от страна на който и да е. Просто в това общество, в което живеем, е голяма дискриминацията. И както към психично болните, така и към майките с деца. Нали, аз те наемам на работа, ама ти няма да ми отсъстваш, няма да забременяваш, няма да си ползваш майчинството, няма да си ползваш болничните и няма да ти плащаме. Това е голямата истина за България. [...]Те нямат условия на живот, нямат препитание, нямат работа, нямат нищо. Те са изхвърлени от обществото.“²⁸⁴*

Такава е цялостната картина, обрисувана от хората, с които проведохме интервюта и фокус групи. Хората с увреждания, жертви на насилие, основано на пола, не чувстват подкрепа и сигурност в органите, натоварени да им осигурят такава. Опитът им сочи на отхвърляне, недоверие към разказаното от тях, липса на готовност да бъдат чути, ревиктимизация. Дори редките случаи на подкрепа и защита, за които научаваме, са предхождани от години насилие или са последвани от обвиняване на жертвата. В

²⁸⁴ От интервю с жена с увреждане, преживяла домашно насилие.

много случаи хоспитализацията и институционализацията са отговорът, който държавата предлага на хората с увреждания, преживели основано на пола насилие - замяна на една форма на зависимост с друга, една форма на насилие с друга.

Подкрепящите професионалисти, от своя страна рядко имат възможност да работят по случаи на хора с увреждания, преживели насилие, може би защото липсват услуги за подкрепа на жертви на основано на пола насилие, които да са изцяло достъпни и за хората с увреждания. Когато все пак имат такива случаи, те се сблъскват с неработещи системи, законодателни пропуски, празнини в предлаганите услуги, липса на ресурси и на подкрепа. Същото е преживяването и на представителите на властите. Макар те в по-голяма степен да се сблъскват с проблема, остава впечатлението за безсилие, липса на ресурси и липса на координация между различните служби и системи. В професионалните среди, независимо дали става въпрос за подпомагащи професионалисти или представители на държавни служби и органи, се откроява проблемът с неяснота на отговорността, размити граници на професионални задължения и отговорности, формализирането им или на другата крайност – прекриване в други професионални сфери. Това се обяснява с липсващи звена, липсващи ресурси, липса на знания и умения, в условията на сложните и комплексни случаи, каквито са случаите на деца и възрастни хора с увреждания, преживели насилие, основано на пола.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ

02 Препоръки

В заключение, бихме искали да препоръчаме някои конкретни мерки, които според нас, авторите на настоящия доклад, ще допринесат за подобряване положението на хората с увреждания, станали жертва на насилие, основано на пола:

- Органите на законодателната и изпълнителната власт следва да включват хората с психо-социални и интелектуални увреждания, преживели насилие, основано на пола в процесите по подобряване нормативната уредба, политиките и практиките в разглежданата област.
- Компетентните власти (включително Парламентът и съответните Министерства) следва да имплементират изискванията на Насоките за деинституционализация, включително в извънредни ситуации (2022) на Комитета по правата на хората с увреждания в националното законодателство и политики.
- Министерският съвет и Министерство на правосъдието следва да преразгледат Наказателния кодекс и да инициират законодателни промени, като:
 1. Разширят дефиницията за престъпление „извършено в условията на домашно насилие“, като добавят роднините по съребрена линия и по сватовство, както и лица, които полагат грижа/участват в предоставянето социални услуги на пострадалия;
 2. Криминализират домашното насилие като самостоятелно престъпление или въведат квалифицирани състави и за други престъпления;

3. Криминализират престъпленията от омраза по признаците „пол“ и „увреждане“;
 4. Въведат квалифицирани състави за престъпления, извършвани срещу лица с увреждания;
 5. Изрично криминализират изнасилването в брака, гениталното осакатяване и престъпленията на честта;
 6. Преуредят състава на изнасилването, включвайки и други видове проникване и съобразявайки липсата на съгласие извън действащите хипотези на закона;
- Министерство на правосъдието следва да ревизира ЗЗДН и да инициира промени, така че законът да предоставя защита и срещу хора, които полагат грижи или участват в предоставянето на социални услуги на човек с увреждане;
 - Министерство на правосъдието следва да предложи и Народното събрание следва да приеме промени в процесуалните закони, като:
 1. Въведат процесуални улеснения в процесуалните закони, включително фигурите на комуникационния посредник и на специалиста по подкрепено вземане на решения, както и извършването на оценка на нуждите на участника с увреждания.
 2. Премахнат изискването за „свидетелска годност“ спрямо хората с увреждания.
 - Министерският съвет, заедно с МТСП и МЗ следва да ревизират Закона за социалните услуги и Закона за лечебните заведения, така че да гарантират ефективното участие на гражданските организации в мониторинга и контрола на социалните и здравните услуги;

- Министерският съвет и МТСП следва да ревизират ЗСУ и да въведат законодателна забрана за настаняване в резидентна грижа на пострадали като мярка за закрила, като вместо това регламентират създаването на алтернативни услуги и възможности, вкл. специализирани терапевтични приемни семейства, които да са в съответствие с чл. 16, ал. 4 от КПХУ и които не противоречат на чл. 19 от КПХУ;
- Министерствата на труда и социалната политика и на здравеопазването следва да разработят методологии за мониторинг върху социалните и здравните услуги с цел идентифициране на насилие, основано от пола спрямо хора с психо-социални и интелектуални увреждания;
- Институциите, разглеждащи сигнали за насилие (структурите към Министерство на труда и социалната политика, полиция, прокуратура, Омбудсман) следва да въведат разумни и процесуални улеснения за докладване на насилие, основано на пола от страна пострадали с психо-социални и интелектуални увреждания;
- Министерският съвет следва да създаде координационен механизъм за работа по случаи на насилие, основано от пола спрямо хора с психо-социални и интелектуални увреждания;
- Министерският съвет следва да създаде унифицирана система за събиране на статистически данни за всички форми на насилие, основано на пола, включително спрямо лица с увреждания;
- Компетентните институции (включително Министерски съвет, Министерствата на труда и социалната политика и на правосъдието) следва да осигурят създаване на повече услуги за пострадалите от насилие, основано от пола и тяхната достъпност за жертвите с психо-социални и интелектуални увреждания;

- Агенцията за качеството на социалните услуги следва да създаде на електронна система с информация за наличните услуги за пострадали от насилие, основано на пола;
- Компетентните власти следва да въведат обучения за доставчиците на социални услуги и представителите на властите за работа по случаи на насилие, основано на пола срещу хора с увреждания.

Вместо епилог:

От невидими жертви към видими участници в съдебната процедура:

специфичен опит на един районен съдия:

„Но ще кажа - забелязва се от човек, който има нагласи да го вижда, а и защо го казвам? Когато аз започнах да работя, повече да се вглеждам в проблемите на хората с увреждания в рамките, може би, на последните пет години, започна да ми прави впечатление, че все повече дела на хора с увреждания започнаха да идват при мене. Просто текущо, по някакъв начин, дали защото медицинска документация се появява, дали защото при връчването се появява някакъв сигнал, че човекът има проблем. Но аз започнах да се питам – ами, добре, защо компютърът ми избира [такива дела]?

[М]ислейки си така, един период от време, стигнах до извода, ами, не ме избира компютърът и най-вероятно аз съм развила сетивност. И начинът, по който примерно изнасяш информация, усилията, които полагаш, започват да ти правят впечатление дребни детайли, които си казваш - защо този човек да не иска да се включи, защо не желае да се появи в процедурата, има ли някакъв проблем? Започваш усърдно, по стандартните канали - ти нямаш други канали, освен да пишеш и да се опитваш да си по-обстоятелен. Казваш, ами, ние ще ти дадем правна помощ, ако искаш това, като изпратиш книжа, осъзнавайки, че това не винаги може да бъде разбрано отсреща. Щото ние не знаем дали човекът срещу нас комуникира по същия начин, по който и ние, но нямаме други канали, нямаме друг начин. Другият вариант е - почваме да звъним, услуги

да търсим - познавате ли го този човек, виждали ли сте го, има ли някакъв проблем с него? Това също е канал за такъв тип информация, така че според мен, ако се работи активно, се обръща много внимание на хората, ако се развие една чувствителност у тях [...] това не са невидими неща, напротив, видими са.”²⁸⁵

²⁸⁵ От интервю с районен съдия.